

A KARLÓCAI BÉKE 300. ÉVFORDULÓJÁRA

GEBEI SÁNDOR

A karlócai béke kelet-európai összefüggései

A *Szent Ligába* tömörült államok képviselői és az Oszmán Birodalom meghatalmazottai 1698. november 13-tól számítva, 75 napon át viaskodtak angol és holland közvetítők segítségével Karlócán a tárgyalóasztalnál, hogy végre-valahára megszülessen az újabb tizenöt éves háborút lezáró béke. 1699. január 26-án, délelőtt 11 óra 45 perckor – a török csillagjósok ragaszkodtak ehhez, az országuk sorsát szerencsésen befolyásoló pillanathoz –, miután az utolsó aláírások is a békeszerződésekre kerültek, futárok indultak a kedvező hírrrel az érdekelt felek fővárosaiba. Acsády Ignác, a neves magyar történész, 1899-ben írott munkájában így jellemzi a karlócai békét: „Az új békeszerződés Európa északi, keleti és déli vidékein gyökerestül felforgatta a hatalmi viszonyokat, megváltoztatta a régi birtokállományt, több ezer mértföldnyi területet metszett le Törökország óriás testéről s ezzel végrehajtotta a roppant birodalom első fölosztását, mégpedig olyan méretekben, mint azóta még sohasem történt.”¹

Karlóca jelentősége valóban a vesztfáliai békéhez mérhető, hiszen a nagyhatalmi viszonyokat Közép- és Kelet-Európában mintegy másfél évszázadra többé-kevésbé meghatározta. A magyar historiográfia elég mostohán bánt a karlócai eseményekkel,² s mindössze az idézett Acsády Ignác gondos és alapos, száz évvel ezelőtt megjelent tanulmányára hagyatkozhatunk. Mivel a bécsi levéltári anyagokra alapozott, közel 80 oldalas írásában a békekötés magyar vonatkozásai dominálnak, érdemesnek tűnik, hogy Oroszország szerepével, illetve a lengyel–orosz viszony 1686 utáni alakulásával behatóbban foglalkozunk.

Oroszország bekapcsolódása a Szent Liga törökellenes háborújába

A nemzetközi összefogással megvalósítandó törökellenes háború alapjait I. (Habsburg) Lipót és III. (Sobieski) János azon szerződése rakta le, amelyet az uralkodók 1683. március 31-én láttak el kézjegyükkel. Ehhez a XI. Ince pápa

1 Acsády Ignác: A karloviczi béke története. 1699. Bp. 1899. (Értekezések a történelmi tudományok köréből XVIII. k. 4. sz.) 4. Ld. még: Michajlo R. Popovič: Der Friede von Carlowitz. Leipzig, 1893.

2 Hodinka Antal: Ami a karlócai békekötésből kimaradt és következményei. Hadtörténelmi Közlemények 1935. 159–213. – „a hazai rációk 1790 előtti történetéből adok elő egyet-mást”. I. m. 159.

védnöksége alatt álló katonai szövetséghez csatlakozott a Velencei Köztársaság 1684. március 5-én Linz várában. Szent Márk országának csatlakozásával létrejött az az offenzív és defenzív hadműveletekre egyaránt vállalkozó katonai koalíció, amelyet Szent Liga néven ismerünk. A Szent Ligába tömörült felek, a császár és utódai, a lengyel király–litván nagyfejedelem és utódaik, valamint a Velencei Köztársaság arra kötelezték magukat, hogy a kereszténység közös ellensége ellen, az Oszmán Birodalom ellen mindaddig együttesen harcolnak, amíg általános, mindenkire kiterjedő, mindenkire egyformán előnyös béke nem születik. A szerződő felek arra is ígéretet tettek, hogy szeparatív békét nem kötnek az ellenséggel.³ A 16 pontból álló szerződés *13. articulusa különösen érdekes*, mert konkrétan megnevezték azt az országot, illetve uralkodót, akit „minden fáradozást” bevétve a szövetség ügyének megnyernek. Ez az uralkodó pedig nem volt más, mint az oroszok cárja.⁴

A végzésnek megfelelően, a császári követek (Sebastyan Blumberg, Krzysztof Zierowski) már 1684 májusában felbukkantak Moszkvában, azzal a határozott céllal, hogy Oroszországot bekapcsolják a nagy, európai, közös hadivállalkozásba. Vaszilij Golycin bojár és társai (Seremetyev P., Romodanovszkij M., Ukrainev Je.) őszintén örültek a felkérésnek, de a csatlakozás előfeltételeként az orosz–lengyel viszony végleges rendezését szabták. Konkrétan azt kívánták, hogy az érvényben lévő, az 1667-ben megkötött, majd 1678-ban megerősített, orosz–lengyel fegyverszünetet „örökbéke” (*vecsnij mir*) váltsa fel. Ez az orosz követelés viszont a Rzeczpospolitának hatalmas anyagi és politikai veszteségeket okozott volna, ezért a lengyel–litván állam – érthető módon – vonakodott az óriási ár megfizetésétől. Oroszország a török háború fejében Jan Sobieski királytól és a rendektől örökre megkapta volna a Balparti Ukrajnát, Kijevet, Szmolenszket, Csernyigovot, Novgorod-Szeverszkijt stb., az orosz cár titulusa, a Nagy-, Kis-, Fehér-Oroszország egyeduralkodója, visszavonhatatlanul az orosz uralkodó lengyel király fölé emelkedését fejezte volna ki, rövidebben szólva: a Rzeczpospolitának ország-világ előtt be kellett volna ismernie, hogy az 1654 óta húzóódó orosz–lengyel háborúban vereséget szenvedett, ukrainai területeit elveszítette és egy megkötendő „örökbéke” alapján a területek visszakövetelésének még a jogi alapjáról is lemondott.

A vereség és a legyőzöttség beismerése helyett közvetlen orosz–lengyel tárgyalások kezdődtek az „örökbéke” megkötésének feltételeiről Moszkvában, ami de facto Oroszország Szent Ligába való belépését készítette elő. A lengyelek tárgyalási készségükkel kettős cél elérésére törekedtek: egyrészt a császár előtt igazolták a közös ügy melletti elkötelezettségüket, másrészt az oroszokkal folytatott tárgyalásokon – pozíciójukat javítandó – időhúzásra rendezkedtek be. Ugyanis a moszkvai diplomáciai eseményekkel párhuzamosan, a Rzeczpospolita a török fronton. Podóliában

3 *Eudoxiu de Hurmuzaki: Documente privitoare la Istoria Romînilor. V. 1. 1650–1699. București, 1885. 10–103.*

4 I. m. 104.

elszenvedett presztízsvereségét igyekezett korrigálni.⁵ Az 1672-ben elveszített Kamenyec-Podolszkot, a térség legfontosabb erősségét szerette volna Jan Sobieski király személyesen visszavíni a töröktől 1684-ben. Egy sikeres podóliai hadjárat, az 1683-as siker megisméltése, a „podóliai Bécs” felszabadítása nagy tekintélyt szerzett volna a Rzeczpospolitának a keleti végeken.

Oroszország bekapcsolása a Szent Ligába óriási jelentőséggel bírt volna a törökellenes háború sikeres befejezése szempontjából, de a Rzeczpospolita nemzeti érdekei ezt az általános, összeurópai, sőt, az egész kereszténység számára fontos érdeket keresztettk. 1684-ben Sobieski hadai súlyos kudarcot szenvedtek Kamenyecnél, és egy évvel később Stanisław Jabłonowski koronahetman katonai akciója sem járt eredménnyel. 1686-ban újra Jan Sobieski király vezette Kamenyec ostromára seregét, megint csak sikertelenül. A keserű poharat ebben az évben viszont teljesen ki kellett innia a királynak, mert a katonai vereséghez egy diplomáciai vereség is párosult, legalábbis a lengyelek értelmezésében.

Az 1686. évi podóliai hadjáratból Lvovba megalázottan visszatérő uralkodó – állítólag a sírással küszködve – itt, ebben a városban volt kénytelen aláírásával, pecsétjével és esküjével megerősíteni az időközben Moszkvában befejezett tárgyalások záróokmányát, az orosz–lengyel örökbékét, a már két hónapja ott várakozó cári meghatalmazottak, Borisz Seremetyev és társai előtt.

A Vaszilij Golicin és Krzysztof Grzymultowski nevével fémjelzett, 1686. április 21-én (május 5-én) Moszkvában parafált örökbéke első három pontja értelmében, a több mint harminc éve hadban álló Oroszország és a Rzeczpospolita barátságot és örök időkre érvényes békességet fogadott egymásnak. A felek a status quo és az uralkodói titulusok fenntartás nélküli elismerésével megígérték egymásnak, hogy véglegesen lezárják az Ukrajnáért folytatott háborút. Az orosz cárok 1654-től, illetve 1655-től egyoldalúan használt titulusának – Nagy-, Kis- és Fehér-Oroszország egyed-uralkodója – hivatalos elismerése nem jelentett kevesebbet, mint azt, hogy a lengyelek „57 kisorosz várost”, egészen a Fekete-erdőig és a Fekete-tengerig átengedtek az oroszoknak.⁶

A 32 pontot tartalmazó, 1686. évi örökbékének 10-13. cikkelye az együttműködés módozatait rögzítette. A szerződő felek ünnepélyesen kijelentették, hogy kato-

5 *Nicolae Jorga*: Geschichte des Osmanischen Reiches. IV. (Bis 1774.) Gotha. 1911. (Allgemeine Staatengeschichte. I. Geschichte der europäischen Staaten) 143–146.; *N. A. Szmimov*: Borba russzkovo i ukrainszkovo narodov protyiv agressziji szultanszkoi Turciji v XVII–XVIII vv. In: Vosszjoegyinyenyije Ukraini sz Rosszijej. 1654–1954. Szbornyik sztatyej. Red. A. I. Baranovics. Moszkva, 1954. 365–372.; *Litopisz Szamovidca*. (Druge vipravlene sztereotipne vidannja). Kijiv, 1971. 113–115. A szultán gőgös viselkedésére jellemző, hogy Kamenyec valamennyi templomából összeszedette a fatábla szentképeket és azokból padozatot készíttetett az elfoglalt város egyik utcáján, hogy azon vonulhasson be a déli végeket ellenőrző helységbe.

6 *Ivan Ivanovics Golikov*: Gyejanyija Petra Velikovo, mudrovo preobrazityelja Rossziji. I. Moszkva, 1788. 196–199. Az örökbéke ratifikálása – ünnepélyes külsőségek közepette – Moszkvában is végbe ment. A Kreml dísztermében (Granovitaja palata) a későbbiekben fontos diplomáciai missziókat sikeresen teljesítő Ukrainev alkancellár hordta körül a Szent Evangéliumot, hogy az esküt tevő államférfiak az evangélium megcsókolásával Isten előtt is fogadják és bizonyítsák az 1686. évi béke örökkévalóságát.

nai erejüket offenzív és defenzív háború esetén egyesítik az Oszmán Birodalommal és a Tatár Kánsággal szemben. Amennyiben „Kijevet vagy más moszkovita várost” ellenséges támadás érné – szögezi le a békeszerződés –, a lengyelek haladéktalanul fegyveres segítséget nyújtanak a megtámadott félnek, de ha a törökök vagy a tatárok támadnának meg lengyel városokat, akkor az oroszok kötelesek hadat küldeni a megtámadottak megsegítésére. Ünnepelesen kinyilvánították azt is, hogy a kereszténység örök ellensége elleni háború a török–tatár örökbéke kikényszerítéséig, azaz a szerződő országok közös akaratából és megegyezéséből kötött békéig folytatódik. Ahogyan a cárok semmiféle békét nem köthetnek a szövetséges ország beleegyezése nélkül az ellenséggel, úgy a lengyel királyok is alávetették magukat ugyanennek a feltételnek. A szerződésben azt is kinyilvánították, hogy Oroszország az orosz–török fegyverszünetet felmondja és a cár vagy utódai nyíltan hadat üzennek a Portának. A titulusukban nem háborgatott cárok arra is kötelezték magukat, hogy követségeket menesztenek a nyugat-európai uralkodók értesítése, valamint Anglia, Franciaország, Spanyolország, Hollandia, Dánia, Svédország, Brandenburg törökellenes háborúba való beléptetése céljából. De addig is – az örökbéke végzése szerint – Oroszország már ebben az évben, 1686-ban, „nagy hadsereget küld” abba a körzetbe, ahonnan a tatárok Lengyelországra támadhatnak.⁷

A két ország együttműködése valóban a leírtaknak megfelelően alakult, legalábbis kezdetben. 1686 késő ősztől, Sobieski király sikertelen podóliai vállalkozása után, már a hadakozási időn kívül, Moszkvában döntés született a Krím megtámadásáról, az orosz–török béke felmondásáról.

Diplomáciai síkon is működőképes volt az orosz–lengyel szerződés. Már 1687 kora tavaszán, áprilisában rangos küldöttség érkezett Oroszországból Bécsbe Borisz Seremetyev és Iván Csaadajev vezetésével. Feladatuk tulajdonképpen az volt, hogy bejelenték Lipót császárnak az orosz–lengyel örökbéke tényét és egyúttal jelezzék a bécsi udvarnak, hogy elhárult az akadály a Szent Ligához való csatlakozás elől.

I. Lipót tőle szokatlan módon reagált a kedvező hírekre. Az orosz követeket személyesen fogadta, Seremetyev bojáról személyesen vette át a cár írásos üzenetét. (Ez volt a császári–cári diplomáciai érintkezések történetében az első alkalom, amikor Oroszország képviselőit nem „miniszteri”, hanem uralkodói szinten fogadták!)

Az európai etikettet ismerő és az etiketthez kiválóan alkalmazkodó, az európai divat szerint öltözködő Seremetyev szóbeli előterjesztésében nagy teret szentelt a török és tatár ellen megindítandó orosz–lengyel közös hadjáratnak, az orosz–lengyel offenzív és defenzív katonai szövetség aktuális teendőinek. Ugyancsak itt jelentette be a cári külpolitika jeles személyisége, hogy Oroszország együtt kíván működni „a római Császár öfelségével és a Velencei Köztársasággal” „a török Szultán és annak

⁷ Der Neu-eröffneten Ottomanischen Pforten. Fortsetzung, oder Continuirter Historischer Bericht [...] von Anno 1664. bis zu Ende 1700. Jahrs. Augspurg, 1700. 330–332. (Ricaud, Donado, Foscarini stb. olasz, holland nyelvű írásainak és dokumentumok németre fordításával készült.); Rosszjizskij Goszudarsztvennij Archiv Drevnyih Aktov (= RGADA) fond. 79. opisz 5. gyelo 7. – Sznosenyija Rossziji sz Polsej; oroszul 122–129., lengyelül 161–182.; Ny. Ny. *Bantis–Kamenszkij*: Obzor vnyesnyih sznosenyij Rossziji. III. Moskva, 1897. 157.

segítője, a krími Kán ellen”.⁸ Bizton állíthatjuk, hogy az 1687. évtől a bécsi, a var-sói, a moszkvai udvar egyaránt átütő sikereket remélt. A Magyarországon, Podóliában, Krímben a *Szent Liga és Oroszország egyesített erejével* megindított, összehangolt, egyidejű katonai akciók a török–tatár uralom végleges összeroppan-tását vetítették előre.

Szándékosan használtuk a „Szent Liga és Oroszország egyesített ereje” kifeje-zést, mert véleményünk szerint 1687-ben Oroszország csupán akart, de nem csatla-kozott a Szent Ligához.

A lengyel történetírás Oroszország Szent Ligába való bekerülését csak 1697. február 8-tól számítja.⁹ 1687-ben nem történt meg a törökellenes szövetség Oroszor-szággal való bővítése Bécsben – hangsúlyozzák a lengyel történészek –, amikor Oroszország képviselője egyoldalúan bejelentette uralkodójának és országának a Szent Liga melletti elkötelezettségét, a Szent Ligához való tartozását. Hiszen ezt a kinyilatkoztatást a Szent Liga tagállamai nevében Lipót császár nem emelhette az érvényes nemzetközi jog szintjére. A lengyel historiográfia álláspontja világos: az 1686. évi orosz–lengyel örökbéke, egy bilaterális nemzetközi szerződés 10., 13. articulusának – Oroszország magára vállalta a keresztények közös ellensége elleni fe-lelősségét, terheit – a Szent Liga egészére való kiterjesztése nem helytálló. *Az Oroszország-Rzeczpospolita 1686. évi örökbékéjével a Szent Liga mellett egy újabb török-, tatárelenes katonai (támadó és védelmi) szövetkezés kelt életre.* Ebből a gondolatmenet-ből adódik a következtetés, hogy a lengyel történelmi felfogás a törökellenes háború 1687–1697 közötti szakaszában Oroszország részvételét úgy értékeli, mint az orosz–lengyel, és nem mint a Szent Liga katonai akcióit.

Mivel az orosz–lengyel katonai együttműködés 1687 után átütő sikert nem ho-zott, ezért I. Péter cár 1695-ben Kuzma Nyefimonov követét fontos megbízatással Bécsbe indította. Nyefimonov azt a feladatot kapta uralkodójától, hogy Oroszor-szág–Ausztria törökellenes támadó szövetségét a lehető legrövidebb idő alatt hozza tető alá. Az orosz elképzelés lényege abban állt, hogy 1696-ban a császár és a cár ha-dai együttesen, szárazon és vízen intézzenek támadást a törökök ellen, és hatoljanak be „a Török Császárság szívébe”.¹⁰ Lipót császár kezdetben kitért ez elől, mondván, hogy a szövetségesek, de főleg a Velencei Köztársaság jóváhagyása nélkül nem köt-het ilyen megegyezést. Mivel „a Lengyel Királyság korábban már írásos beleegyezé-sét adta a Kereszténység közös ügyének” előmozdítására, az orosz követ javaslatára a tárgyalásokba bevonták Velence bécsi követét, Carlo Ruzzinit is. Ennek eredmé-nyeképpen megszületett Oroszország–Ausztria–Velence három évre kötött törökel-lenes támadó szövetsége. A szövetségi szerződést 1697. január 29-én (február 8-án) keltezték. A VI. articulus külön hangsúlyozza, hogy a „Császár őfelsége, a Lengyel Királyság és a Velencei Köztársaság” korábbi, azaz 1684. évi szövetségét nem kell megújítani, mivelhogy ez az új szerződés semmiben sem csökkenti az előbbi hatályát,

⁸ E. de Hurmuzaki: i. m. V. 1. 139–141.

⁹ Włodzimierz Lenkiewicz: Udział Rosyji w pokoju Karłowickim. In: Przewodnik Naukowy i Literacki. XXIX. Lwów, 1901. 1063–1064.; Władysław Konopczyński: Polska a Turcja, 1683–1792. Warszawa, 1936. 25.; Janusz Wojtasik: Podhajce 1698. Warszawa, 1990. 5.

¹⁰ Theatrum Europaeum. XV. Franckfurt am Mayn, 1707. 9.; Litopisz Szamovidca i. m. 142.

és ugyanígy Oroszország és a Rzeczpospolita régi szövetsége is változatlanul érvényben marad.¹¹

A VI. articulusból világosan kiderül, hogy a Szent Liga tagországai Oroszországot nem számították maguk közé valónak 1697 előtt, hiszen új, és nem megújított szerződést kötöttek.

További, 1697 mellett érvelő bizonyítékokra a karlócai béketárgyalásokon Oroszországot képviselő Voznyicin leveleiben bukkantunk. Az orosz meghatalmazott Karlócáról Moszkvába írt leveleiben mind a németekre, mind a lengyelekre azért panaszkodott, mert azok – tanácsa és javaslata ellenére – nem fegyverszünetet, hanem békét kötöttek. Közben megjegyzi: „Nem lehet csodálkozni a németen, mert *ők rövid idejű szövetséggel kötelezettek Oroszország felé*, de a lengyel megsértette az 1686-os örökbékét. Egy másik levélrészlet a „német” esetében használt „rövid idejű szövetség” kifejezést egyértelművé teszi. Az 1698 decemberében Karlócáról postázott Voznyicin-jelentésbe bekerült Öttingen és Schlick császári követek egyik mondata: „*mi, mindössze egy éve vagyunk szövetségesi kötelezettségben veletek, de ti, bennünket még tizenöt évig, háborúra akartok kényszeríteni*”.¹²

Az eddig figyelmen kívül hagyott érvek elégségesek ahhoz, hogy a magyar történetírásban is meghonosodott 1687-et, *Oroszország Szent Ligába való kerülésének évét, 1697-re módosítsuk*. (Egyáltalán nem tagadva azt, hogy Oroszország már 1687-től kezdve tevékenyen részt vett a törökellenes háborúban.)

Nemcsak a Szent Ligához való csatlakozás dátumában, de az 1687-es hadműveletek sikertelenségének magyarázataiban is külön utakon jár a lengyel, az orosz, ukrán történetírás.¹³ Az teljesen érthető, hogy a hadakozó felek kölcsönösen egymást vádolták a kudarcokért, de hogy modern szakmunkákban is felbukkannak ilyen eltérő megítélések, az tisztázó szakmai vitákat követelne.

11 Szobranijje traktatov i konvencij, zakljucsonnih Rosszijeju sz inosztrannimi gyerzsavami. Szosztavil: F. Martenz. I. Traktati c Avsztrijeju. 1648–1762. g. Sz.–Petyerburg, 1874. 16–17., „Conventum insuper est, quod per hancce colligationem cum Sua Tzarea Majestate recens initam, nihil in Sacro foedere inter Sacram Caesaream Majestatem inclutumque Poloniae Regnum et Serenissimam Rempubliam Venetam ante hac sancito respectu illorum prius confoederatorum innovatum censerit, *sed id hac nova colligatione non obstante*, in suo vigore pactisque conditionibus, illibate deinceps observandum, permanere debeat.” – I. m. 19. Az én kiemelésem, G. S.

12 Az 1697. évi csatlakozásról tanúskodik az a cári levél, amelyet Péter 1696. júl. 15-én (st. st.), Azov ostromának idején írt Moszkvába helytartójának, Vinyiusznak. „Nagyon felbosszantott a sógorod [= Ukraincev, a Külügyi Hivatal egyik vezetője, G. S.] – írta Péter cár –, mert Kuzmát [= a Bécsben tárgyaló Nyefimonovot, G. S.] nem tájékoztatta a háborúnkról. [Ti. az azovi ostrom kezdetéről.] Hát nem szégyelli magát? Bármiről kérdezik [Kuzmát], semmit sem tud. [...] *éppen a császári felet, ahonnan a szövetséget remélhetjük*, felejtette el [Ukraincev informálni]. [...] Megmondod neki, hogy ami lemaradt a papírról, azt én a hátán fogom kiegészíteni.” (csevo on nye dopiset na bumage, to ja dopisu na szpinye) – idézi Ny. *Usztrjalov*: Isztorija carsztvovanyija Petra Velikovo. II. (Potyesnije i Azovszkije pohodi.) Szankt-Petyerburg, 1858. Prilozsenyija II. 430.; Pamjatnyiki diplomatycseszkih sznosenyij drevnyej Rossziji sz gyerzsavami inosztrannimi. IX. Pamjatnyiki diplomatycseszkih sznosenyij sz Rimszkoju Imperijeju (sz 1698 po 1699 god). Szankt-Petyerburg, 1868. 396., 356.

13 *Jan Wimmer*: Wojsko polskie w drugiej polowie XVII wieku. Warszawa, 1965. 220.; *V. N. Zaruba*: Ukrainszkoje kazackoje vojszko v borbe sz turecko–tatarszkoj agresszijej (poszlednyaja csetverty 17 veka). Harkov, 1993. 96.

1687 tavaszán a 100 000 fős orosz had „az állami pecsét és az államtitkok őrzőjének”, Vaszilij Golicinnak a parancsnoksága alatt a lakatlan és az elvadult sztyeppén keresztül vonult a Krím bejárata, a Perekopi földszoros felé. A csaták nélküli menetelés apasztotta a hadsereg harci kedvét, a július közepén fellobbant sztyeppei tűzvész pedig a lovak takarmányozását tette lehetetlenné, míg az ivóvíz hiánya végérvényesen a hadjárat félbeszakítását kényszerítette ki. Az oroszoknak a krími fronton megtapasztalt kudarca mégsem hasonlítható a lengyeleket ért 1687-es podóliai fiaskóhoz.

Egyrészt azért nem, mert 1684-től kezdve immár negyedik alkalommal próbálkozott sikertelenül a lengyel hadvezetés a stratégiai jelentőségű vár, Kamenyec elfoglalásával. 1687-ben a kb. 27 000 fős sereg élére III. (Sobieski) János király a fiát, Jakobot (Jakubot) állította azzal a nem titkolt szándékkal, hogy az hadi sikereket felmutatva népszerűsége tegyen szert és ezután utódjául megválasztassa a lengyel nemességgel.¹⁴ A politikai számításba alapos hiba csúszott, habár előre sejteni lehetett a hadjárat kedvezőtlen kimenetelét. Kevés és kis kaliberű ágyúkkal rendelkeztek az ostromra indulók, ráadásul a tüzérségi lőszerük sem volt több, mint hat napra elegendő.

A lengyel és az orosz kudarcok másrészt azért sem egyformán súlyosak, mert az 1683-as bécsi diadal után elszenvedett sorozatvereségek a Rzeczpospolitát anyagi és morális hanyatlásba taszították. A királyi hatalom és tekintély aláhanyatlásával párhuzamosan a szejm jelentősége is elhalványult, a provinciális szejmikek (tartomány- és megyegyűlések) szerepe viszont fokozódott. Mindez törvényszerűen az állami egység széthullásához, egyes mágnáscládoknak a társadalom és állam fölé emelkedéséhez vezetett: Lengyelországban a Lubomirskiek és a Potockiak, Litvániában a Radziwillek és a Sapiehak viselkedtek és intézkedtek királyokként.

Hangsúlyozni kell, hogy egy ilyen válsághelyzetben élő Rzeczpospolita háborúzott a Szent Liga keretében!

A csapást csapás után elszenvedő Nemesi Köztársaság összeomlását az oroszokkal kötött 1686. évi örökbéke, illetve a császáriak Magyarországon elért sikerei akadályozták meg, ám a Rzeczpospolita másodrangú hatalommá vált szövetséges társaihoz képest.

Ezen a helyzeten nem változtatott az a tény sem, hogy az Oroszország nélküli Szent Liga országai és az Oszmán Birodalom képviselői között 1689-ben zajló béketárgyalásokon a lengyel aspirációk egy ereje teljében lévő, győzelmes nagyhatalmat sejtettek. Ez az önmagát felemészítő, egykori kelet-európai nagyhatalom Podólián (Kamenyecen) kívül a két román vajdaságra is igényt formált, fölényesen magának követelte a Duna torkolatvidéke és a Dnyeper folyó közötti tengerpartot, sőt a tatároknak az Oszmán Birodalomba (Ázsiába és Tráciába) való kiköltöztetését sem felejtette ki a békefeltételek közül.

A tárgyalások magától értetődően megszakadtak, nem annyira a lengyelek túlkapásai miatt, hanem sokkal inkább Franciaország hadba lépése (1688) és Oroszország újabb krími hadjárata miatt (1689). Vaszilij Golicin ezúttal jóval korábban, már

14 J. Wimmer: i. m. 220.

februárban elindította 112 000 fős hadát. A mostoha időjárási viszonyok (nagy hó, majd olvadás) késleltették a had előre mozgását, csak a régi naptár szerint május 20-án érték Perekop falai alá. Az ostrom sikeres befejezését az ivóvíz hiánya akadályozta meg. A Krím félszigeten több száz kilométeres körzetben nem volt édesvíz, csupán a vízlelőhelyre települt városban működött három kút.¹⁵

Hadi sikereket hoztak a törökök számára az 1689. és 1690. évek (pl. Belgrád visszafoglalása), de az évszázad legvéresebb csatájában, az 1691. évi szalánkeméni ütközetben elszenvedett vereség megtörte az oszmánok lendületét. Jan Sobieski király ugyanebben az évben 28 000 emberével taktikát változtatva, a kisebb moldvai várak (Szoroka, Suceava, Neamți, Dragomirna, Cimpulung) elfoglalásával akarta Kamenyecet utánpótlásától, kommunikációs vonalaitól elvágni, és ostrom nélkül kapitulációra bírni. Siker most sem koronázta hadjáratát, sőt, ezután a király – Jan Wimmer hadtörténész értékelése szerint – a Habsburg- és Bourbon-párti főurak veszekedéseinek hatása alól halála napjáig képtelen volt kivonni magát. Ebből adódóan, valamennyi politikai törekvése meghiúsult, és „a Szent Liga béklyójából nem tudta kiszakítani országát, a Szent Liga a Rzeczpospolitát a további háborúkhöz odaláncolta”.¹⁶

Fordulat a törökellenes háborúban

A törökellenes háború fordulópontját Nyugat-Európában, de Magyarországon is, a történészek az 1697. év vitathatatlanul két fontos eseményéhez, Savoyai Jenő zentai győzelméhez és Franciaország–Német-római Császárság rijswijki (ryswycki) békéjéhez kötik. Úgy gondoljuk – az idevágó dokumentumok alapján –, hogy *Oroszország 1696-1697. évi sikerei is nagyban hozzájárultak a karlócai békekötéshez.*

Az oroszok 1696-ban bevették Azov erődjét, és az 1696-ban elhalálozott III. (Sobieski) János lengyel király helyébe az I. Lipót császár és I. Péter cár támogatását egyaránt élvező szász választófejedelem, II. Ágost került a francia Conti herceg ellenében.

I. Péter cár több mint egy éven át tartó „nagy követsége” (1697. március 9–1698. augusztus 25.) nemcsak ismerkedés volt Poroszországgal, Kurlanddal, Brandenburggal, Hollandiával, Angliával, Német-római Császársággal, Ausztriával, hanem *a diplomáciai kapcsolatokat* is elmélyítette.

Az igazi, kétfrontos háború az Oszmán Birodalom számára nem a két sikertelen krími hadjárat, hanem a Don menti Azov várának elfoglalásával vette kezdetét. Ha hihetünk a szóbeszédnek, akkor I. Péter kedvenc tábornokától, Patrick Gordontól származott az ötlet: a Porta jobb kezének levágása – a Krími Kánság megsemmisítése – csak kerülő úton, a tenger felől lehetséges. Ennek a felismerésnek a megvalósításához az optimális kiindulópont az Azovi-tengert Oroszország elől lezáró Azov

¹⁵ Sz. M. Szolovjov: Szocsinyenyija v voszennadcatyij knihigah. Isztorija Rossziji sz drevnyejsih vremjon. VII/14. Moszkva, 1991. 395–396.

¹⁶ J. Wimmer: i. m. 225.

elfoglalása volt. Az 1695. évi ostrom még sikertelen maradt, de Péter cár levonta a tanulságot: flotta nélkül bevehetetlen a magas kőfallal és széles sáncárokkal védett Azov erődje, mert a tenger felőli török utánpótlási vonal zavartalanul működött. A cár mintegy 1300 különböző típusú és nagyságú hajót építtetett Voronyezsben 1695–1696 telén.¹⁷ A hajóépítő kampányt maga Péter cár irányította. Saját kezűleg dolgozott pl. a „Principium” nevű galera (evezős-vitorlás gálya) elkészítésén. A szárazon és vízen Azovhoz parancsolt kb. 70 000 katona (köztük 15 000 ukrainai, 5000 doni kozák, 3000 kalmük) egy hónapi ostrom után, 1696. július 19-én – a szabad elvonulás feltételét elfogadva – kapitulációra kényszerítette az azovi védőket.¹⁸

Csak Kazany és Asztrahany elfoglalásának jelentőségével mérhető Azov orosz kézre kerülése. Az Arany Horda örökségét büszkén vállaló Krími Kánság Azov elesével veszélyeztetett, fenyegetett helyzetbe jutott. Manőverezőképesége lecsökkent, az Azovi-tenger irányából kiszolgáltatottá vált, a kánoknak most már a törzsterületek védelmére is gondolniuk kellett. A Krím erejének és figyelmének a lekötése, megosztása korlátozta a törökök Duna-medencei befolyását.

I. Péter tisztán látta Azov stratégiai jelentőségét, ezt bizonyítja az is, hogy Moszkvában „az ókori római triumphushoz” hasonló katonai parádét rendeztek. Péter cár kegyeltje, a genfi születésű, de 1676 óta orosz szolgálatban tevékenykedő Lefort volt a triumphator és tengeri kagylóval kirakott, tritonokkal ékesített kocsijában fogadta a győztesek tisztelgését. A cár éppúgy, mint bármelyik katonatiszt, tisztí uniformisban a saját „bombavető századának élén” köszöntötte a győztes főparancsnokot. Azov fontosságát mutatja az is, hogy a vár helyreállítása az ostrom befejezése után azonnal megkezdődött.

---

17 Ny. I. Kosztomarov: Russzkaja isztorija v sziznyeopiszanyijah jejo glavnyejsih gyejatyalej. III/6–7. Moszkva, 1992. 549–550.

18 Sz. M. Szolovjov: i. m. 515–518.; Ny. I. Pavlenko: Pjotr Velikij. Moszkva, 1994. 53. I. I. Golikov id. munkájában néhány, Azovnál műszaki feladatokat ellátó, külföldi zsoldost név szerint is megemlíti: pl. a császártól orosz szolgálatba érkezett de Garge (Grage) tüzérezredest, Bergsdorf, Schmitt, Urban hadmérnököket. Brandenburgi hadmérnökök (Rosen, Holzmann) és ostromtüzérek (Koberhack, Schuster, Giesewester) ugyancsak felhívták magukra a figyelmet Azovnál. Az 1696 előtt már Oroszországban katonáskodást vállaló hollandok közül Schparrejster vezérőrnagy, Gordes, van Stamm stb. tüzérek váltak ismertté előttünk. (I. m. 272.) A Nagy Péter uralkodásának történetét alaposan ismerő és feldolgozó Ny. G. Usztrjalovnál Lipót császár aknászainak – a hadmérnökökön és a tüzéreken kívül – Azovhoz való utaztatása is kiemelésre került (Begannt, Hof, Kalzon, Koch, Lorenz, S[ch]lierer, Therier). Ny. Usztrjalov: i. m. 286. A kutatások során ismertté vált az a tény is, hogy a moszkvai arzenál híres ágyúöntő mesterének, Oszpovnak 18 fontos ostromágyú (16 darab rézágyú) Azov falait rombolták. Je. Je. Koloszov: Razvityije artyillerijszkovo vooruzsenijija v Rossziji vo vtoroj polovinye XVII v. In: Isztoricicseszkie zapiszki. 71. Otv. red. A. L. Sziporov. Moszkva, 1962. 265. – A tüzérség fejlesztése nem állt meg: 1699-ben Oroszország az új típusú ágyúk öntésére tért át, a 2 fontos (66 mm kaliberű) tábori lövegeket 3 fontos (76 mm kaliberű) lövegekkel cserélték le, miközben sikerült a súlyukat (kb. 20 pud) nem növelni. 1699-ben 100 db készült el a 3 fontosakból. Péter cár 1699. augusztusi parancsa az ágyúöntődéknek szigorúan meghagyta, hogy a következő újévre (1700. szept. 1-re) 200 darab különböző kaliberű ágyút öntsenek. Je. Je. Kuloszov: i. m. 264–265. – 1 pud = 16,38 kg, 1 font = 409,512 g. Theatrum Europaeum i. m. XV. 10–11.

Az Oszmán Birodalomra irányított nyomást azzal is fokozta az orosz cár, hogy az Azovi-tengeren kikötővárost alapított: Taganrogot, és egy újabb, az 1695–1696. évinél is nagyobb flottaépítési programba kezdett. Péter döntése alapján nemcsak a kiváltságosoknak, hanem Oroszország minden lakosának részt kellett venni a hajók építésében.¹⁹

A flotta működtetésének személyi feltételeit szokatlan módon kívánta biztosítani a cár, egyrészt a nemesi ifjak állami szolgálataként tanulási kötelezettséget írt elő. Minden egyes, idegen földre (Hollandiába, Angliába, Velencébe) küldött ifjú például valamilyen hajózási mesterséget sajátított el, a hajógyártás, a navigáció egy-egy részterületével ismerkedett meg.²⁰ Másrészt I. Péter mesterembereket és hajózási szakembereket (tiszteket, altiszteket, fedélzet-, vitorlamestereket, révkalauzokat, akár családosokat is) verbuváltatott Európában.²¹ Ennek a nagyszabású akciónak a kimenetelét nem kockáztathatta I. Péter, ezért személyes példaadással elől járva, saját magát is beosztotta a hajóépítés fortélyait tanulmányozók közé. Pjotr Mihajlov álnéven tagja volt az ún. nagy követségnek.²²

A cár személyes jelenléte, az idegen országokban mutatott magatartása, szakítása az ortodox hagyományokkal, az idegenekkel való hétköznapi kapcsolata stb. a jelen lévő alattvalóit jobban ráhangolta az ismeretlen világgal való ismerkedésre. A kb. 250 főt számláló, több csoportra tagolt orosz nagy követség nyugat-európai tartózkodásának elsődleges célja az volt, hogy Oroszország korábban is létező gazdasági és politikai kapcsolatait minőségileg más alpra helyezze.

A Nagy Péter előtti Oroszország passzív szereplője volt a nemzetközi gazdasági és politikai viszonyoknak. Oroszországgal kereskedtek az angolok, a hollandok és nem Oroszország kereskedett Angliával, Hollandiával. A helyzet megváltoztatására az első lépés, sőt a nemzetközi kapcsolatok történetében egyedülálló lépés, a másfél évig elhúzódó követjárás volt. Oroszország éppen ettől a történelmi pillanattól vált a nemzetközi porond aktív szereplőjévé. A modern ismeretek elsajátításával és a korszerű eszközök beszerzésével egyre inkább partnerországgá nőtte ki magát.

Oroszország már nem elégedett meg az eddig ráosztott szereppel, hanem már az európai politika alakításába is igyekezett beleszólni. A törökellenes háborúban nemcsak a Rzeczpospolita, hanem a Szent Liga valamennyi tagországa felé aktivizálta magát. Az azovi győzelem és a Dnyeper alsó folyásánál fekvő török erődök (Kazikermen, Tavany stb.) elfoglalása révén Oroszország feljogosítottnak érezte magát arra, hogy – függetlenül attól, hogy közben a cár Moszkvában, illetve Hollandiá-

19 Ny. I. *Kosztomarov*: i. m. 551.

20 Piszma i bumagi imperatora Petra Velikovo. 1. (1688–1701.) Szankt-Petyerburg, 1887. 190.

21 I. m. 198., 244., 247., 255., 323–324.; Ny. I. *Pavlenko*: i. m. 73. – Arhangelszkben 1698. jún. 3-án négyhajónyi, orosz szolgálatba szegődött idegen („specialista”) szállt partra, összesen 672 fő. Ebből 26-an hajókapitánynak (közülük 16 fő holland nemzetiségű volt), 35-en altisztnak, 33-an navigátornak, 51-en orvosnak, 81-en különböző hajóisztisznak szerződtek le. Matróznak állt 233 svéd, dán, 112 holland és 101 más nemzetiségű tengerész.

22 A. G. *Guszkov*: Mezsdunarodnaja naucsnaia konferencija, poszvjascsonnaja 300-letyiju Velikovo poszolsztva. Otyecsesztvennaja isztorija 1998. N° 1. 209–213. Bécsben 1998. okt. 23–24-én került megrendezésre egy hasonló témájú konferencia: Peter der Grosse in Österreich címmel.

ban (1697. augusztus 8–1698. január 7.) vagy Angliában (1698. január 11–április 21.) tartózkodott-e – a csatlakozott ország státuszából előrelépjen a vezető európai hatalmak (Német-római Császárság, Anglia, Hollandia) közé.

Bécs számára a lehető legalkalmasabb időben született meg a zentai diadal. Alighogy 1697. szeptember 11-én Savoyai Jenő győzelmet aratott Zentánál II. Musztafa szultán (1695–1703) felett, gyorsfutár vitte Bécsből az örömteli hírt az Amszterdamban szorgoskodó cárhoz. Péter cár tisztában volt a hír fontosságával. Szeptember 13-án kelt, a moszkvai pátriárkának címzett levelében lakonikus tömörséggel számolt be a törökök veszteségeiről: a csatában 10-12 000 török halt meg, köztük a nagyvezír és a janicsárága is. A győztesek 72 db rézágyút, 6000 szekényi értéket zsákmányoltak – közölte a cár.²³ Bécsbe küldött válaszlevelében Péter cár jókívánságait tolmácsolta Lipót császárnak. Arról is tájékoztatta a császári udvart, hogy Amszterdamban „a keresztény öröm jeléül” dízsorútú köszöntötte a nagy eseményt. Ugyanebben a levélben, néhány sorral lejjebb, az azovi sikertől önbizalmában megerősödött moszkvai egyeduralkodó jelentőségteljesen kiemelte, hogy az Azovi-tenger partján a tengeri közlekedés és forgalom biztosítására erőd és kikötő épül.²⁴ Alig telt el két hét, amikor október 30-án újabb levél érkezett Bécsbe Péter cártól Lipót császárnak. Ebből a levélből a bécsi udvar megtudhatta, hogy az orosz had a Dnyeper torkolatánál nagyszerű győzelmet aratott a Kazikermeni és Tavanyt visszafoglalni szándékozó Ali pasa vezír török–tatár serege felett, hétezren maradtak holtan a csatatereken. Tavany négy és fél hetes ostrománál a törökök minden eszékört bevetettek – szölte a tudósítás. Ötezer gránátot lőtték ki a várra, aknákat robbantottak a falak alatt, de nem tudták megtörni az oroszok ellenállását. Ali pasa a békés megoldással, a vár feladásáért kilátásba helyezett jutalommal sem érte el a célját, pedig fejenként 5 tallér kifizetésével hitegette a védőket. Ali pasa vezír megelégedően vonult el a vár alól, Tavany az oroszoké maradt.

I. Péter nem véletlenül hangsúlyozta: A császári fegyverek diadala mellett ott sorakoztak az orosz győzelmek, a zentai diadallal szemben az azovi, kazikermeni, tavanyi sikerek álltak. A cár nem akarta csökkenteni a zentai győzelem értékét, de a Don menti és a Dnyeper menti eseményeket legalább olyan fontos eseményeknek minősítette, mint Savoyai Jenő zentai haditettét.

1698-ban a Szent Liga minden egyes országa döntő rohamra készült az Oszmán Birodalom ellen. Savoyai Jenő a következő év katonai tervét már 1697. december 2-án előterjesztette. Tervének alap gondolata az volt, hogy folytatni kell a felszabadító háborút, az 1698-as, véglegesen mindent eldöntő főhadművelet (*Haupt-Operation*), egyszer és mindenkorra „jó békére” kényszeríti az ellenséget – olvasható a dokumentumban. A hadjárat közvetlen céljának Belgrád elfoglalását jelölte meg, aminek következtében Temesvár védhetetlenül elszigetelődik, kapitulációja elkerülhetetlen lesz – állította határozottan Savoyai Jenő herceg. A stratégiai cél megvalósításához szükséges élő és anyagi erő részletezésére is kitért a felterjesztésben. „Mindennel kész

23 Pizma i bumagi i. m. 198.; Theatrum Europaeum i. m. XV. 115–123. (a zentai csata leírása).

24 Pizma i bumagi i. m. 208–209., 218.

kell lenni április végére” – írta, azaz mindössze négy hónapot szánt a döntő csapás előkészítésére.²⁵

A császár és a cár támogatásával lengyel királlyá koronázott II. Ágost – Savoyai Jenő javaslatával egybehangzóan – ugyancsak a háború folytatását kívánta. Szászország és a Rzeczpospolita perszónáluniója új perspektívát nyitott meg az 1685 után csak kudarcokat elkönyvelő lengyelek előtt. 1698-ban eljött a megfelelő pillanat – legalábbis az új király szerint – Kamenyec megszerzésére, holott a kincstár még mindig 30 millió zlotyval adósa volt a zsoldosoknak.²⁶

I. Péternek sem voltak kétségei a törökellenes háború folytatásában, hiszen az év elején (1698. január 29. = február 8.) kötött támadó szövetség három évig garantálta a katonai együttműködést. Oroszország az Azovi-tengerről a Fekete-tengerre való kijutást ellenőrző Kerics várának bevételére összpontosított.

Az összhangot mutató tervek mögött azonban észrevehető, hogy a szövetségek érdekei csak a felszínen estek egybe, valójában sokkal inkább ellentétesek voltak.

I. Lipót császár XIV. Lajos francia királlyal 1697. október 31-én megkötött rijswijki (ryswycki) békéje a császárt inkább a törökkel való megegyezésre, mint a hadakozás folytatására sarkallta. Az anyagi kimerültségen túlmenően Lipót császárt aggasztották a spanyol trónörökösödés problémái, nyugtalanították II. (Erős) Ágost nagyratörő, Moldva, Havasalföld, Podólia (Kamenyec) bekebelezését célzó tervei, a szász választófejedelemnek és családjának, a Wettineknek a megerősödése a Német-római Birodalomban, de erősen nyugtalanította az a tudat is, hogy az Oszmán Birodalom kelet-európai radikális területvesztése, a birodalom erejének totális felmorzsolása feltartóztatathatatlannal az orosz befolyás növekedéséhez vezethet. Ilyen megfontolásokból kiindulva, igazán érthető, hogy I. Lipót a szövetséges társak megkérdezése nélkül elfogadta Anglia és Hollandia mediátorságát.

Az 1697–1698 telét Drinápolyban töltötte II. Musztafa szultán az angol William Paget és a holland Jacob Colier rábeszélésére, a díván befolyásos politikusainak (Huszein Köprüli nagyvezír, Mehmed Rami reisz-effendi, Alexandrosz Mavrokordatosz [Alessandro Maurocordato] főtolmács és „a belső titkok ismerője”, a janicsárága, a kádi-el-aszker) hosszan tartó győzködésére, 1698 májusában elfogadta a béketárgyalások alapjául szolgáló *uti possidetis, ita porro possideatis* elvet. A „ki mit birtokol” elv tulajdonképpen a Német-római Császárságon kívül csak Velencének felelt meg, Oroszország és a Rzeczpospolita érdekeivel viszont ellenkezett. Az utóbbiak, amikor tudomást szereztek a császár és a Velencei Köztársaság békülési hajlamáról, mindent elkövettek I. Lipót szándékának megváltoztatására.

I. Péter maga sietett Amszterdamból Nymwegen (május 17.)–Kleve (május 19.)–Bielefeld (május 25.)–Lipcse (május 31.)–Drezda (június 2–5.)–Peterswald (június 6.)–Prága–Iglau–Budweis–Znaim–Stockerau (június 15.) érintésével Bécsbe,

25 Ld. Feldzüge gegen die Türken 1697–1698 und der karlowitzer Friede 1699. Bearb. Moriz Edlen von Angeli. Wien, 1876. (Feldzüge des Prinzen Eugen von Savoyen. I./II.) 98–101.; *Alfred Armeth*:

Prinz Eugen von Savoyen. I. 1663–1707. Wien, 1858. 113–114.

26 *Wł. Konopczyński*: i. m. 28–29.; *J. Wojtasik*: i. m. 15–16.

hogy személyesen találjon kiutat a váratlan és nehéz diplomáciai helyzetből. Voznyicin követ és Kinsky kancellár eredménytelen megbeszéléseit I. Péter és Kinsky találkozója követte. Július 5-én a cár magához kérte a kancellárt, hogy számon kérje rajta az 1697. februári szerződés felrúgását. A hosszú párbeszédéből csak egyetlen momentumot emeljük ki, mégpedig Kinsky válaszából, amely a bécsi udvar ravaszágát, de egyidejűleg a béke melletti eltökéltségét is alátámasztja. Az egész kereszténység érdekét jelentő békekongresszus még nem kezdődött el, Oroszország nyugodtan folytathatja a háborút – jelentette ki Péter cárnak Kinsky –, és ha újabb területeket szerez a törököktől, tatároktól, akkor az *uti possidetis* elve Oroszország számára még kedvezőbb lesz.²⁷ A háború folytatása mellett erősködő I. Péter a nyilvánvalóan szerződést szegő I. Lipót császárnál sem járt több sikerrel, a békekonferencia összehívását nem tudta meghiúsítani.²⁸ Azt viszont ígéretül kapta, hogy a békétárgyalásokon a császári megbízottak támogatják Oroszországot az elhódított területek megtartásában és Kerics megszerzésében.

Oroszország és az Oszmán Birodalom karlócai fegyverszünete

Diplomáciailag ilyen rendezetlen és bizonytalan körülmények között maradt vissza Bécsben az orosz 3. nagykövet, Prokofij Voznyicin dumakancellár (*dumnij djak*), pontosabban dumatanácsnok (*dumnij szovjetnyik*). Azért kell ezt a jelentéktelennek tűnő változást, dumatanácsnoki címet hangsúlyozni, mert Péter cár, közvetlenül Bécsből való távozása előtt adományozta Voznyicinnek ezt az orosz hierarchiától teljesen idegen rangot. Vajon mi készítette a cárt erre a szokatlan lépésre? Egyrészt az, hogy a német császári tanácsnokok mintájára a cár közvetlen munkatársai is ugyanolyan pozícióba kerüljenek, mint Lipót bizalmasai. Ám Péter cár cselekedete mögött a politikai óvatosság is meghúzódott. A Péter cár–Kinsky kancellár dialógusból arra következtethetünk, hogy az orosz uralkodó ráérezett a szerződéskötések betű szerinti értelmezésének fontosságára, a szerződések pontatlan fogalmazása miatti önkényes magyarázatok lehetőségére. Ezért, mindenféle csapdahelyzetet elkerülendő, meghatalmazottjának a tárgyaló felekkel ekvivalens rangot adományozott, nehogy Oroszországot a tárgyalásokon bármilyen sérelem érje. Több mint valószínű, hogy ezen megfontolásból és nemcsak formális okokból léptette elő Péter cár a diplomáciáját egy Oroszországban ekkor még nem is létező magasabb posztra.

Miért nem a rangosabb, az 1. (Lefort) vagy a 2. nagykövet (Golovin) képviselte Oroszország érdekeit Karlócán? Azért, mert Voznyicin „karrierdiplomata” volt, és a *Külgügyi Hivatal* török szakértőjének számított. 1698-ban éppen harminc éve szolgált

27 Pizma i bumagi i. m. 263–267.; E. de Hurmuzaki: i. m. V. 1. 487–490.; L. Bozai Zsuzsanna: Oroszok Bécsben 1698-ban. Aetas 1992. 3. sz. 78–93.; M. M. Bogoszlovskij: Pjotr I. (Matyeriali dlja biografiji.) II/1–2. Pervoje zagranicnoje putyesesztvije. 1–2. 9 marta 1697-avgusztja 1698 g. Moszkva, 1941. 450–549. (Péter találkozása Lipóttal: 465–474., Péter és Kinsky gróf tárgyalásainak kezdete: 474–481., A tárgyalások folytatása: 486–491., A tárgyalások befejezése: 497–507. stb.)

28 M. M. Bogoszlovskij: i. m. II/2. 542.

országát és uralkodóit különböző diplomáciai beosztásokban. Első külföldi útján, 1668-ban mint az orosz küldöttség beosztott tagja Bécsben és Velencében fordult meg. 1681-ben a bahcsiszeráji békében a Portával sikerült elfogadtatnia az orosz érdekeket, ezt a cár ranggal, fizetésemeléssel, birtokkal hálálta meg. A Külügyi Hivatal érdemi munkáját a későbbiekben vezető diplomatává emelkedett Jemeljan Ukraineccvel együtt vezette. 1689–1699 között a nagy rivális, Ukrainecc a külügyek élén maradt, Voznyicin pedig a kevésbé jelentős, keleti (tatár) ügyekért felelt a Kazanszkij dvorecban. (Kína, Irán, Szibéria ügyei más hivatalok kompetenciájába tartoztak.) A Kazanyi Hivatal vezetőjének, Borisz Golicinnak az ajánlására került újra a nagypolitikába és kapott 3. nagyköveti megbízást Péter cártól.

Voznyicin az első pillanattól fogva kellemetlen tárgyalópartnernek bizonyult. Alighogy Péter cár kitette a lábát Bécsből, megkezdődött a Kinsky kancellárral vívott diplomáciai csatája. Első „győzelmét” azzal aratta, hogy az 1687. évi Seremetyev-követség méltó elhelyezésével példálózva, Kinskytól az orosz cár követének kijáró, a cári követet megillető szálláshelyet (a Königsberg-palotát) kényszerített ki. Diplomáciai tevékenysége során minden erejével azért küzdött, hogy megakadályozza az Oszmán Birodalommal tervezett békét.

Az osztrák politika formálói – Kinsky, Kaunitz, Stahremberg, Bucelli – kelle-metlenebbnél kellemetlenebb kérdéseket hallhattak Voznyicintől. Hogyan lehetséges az – okvetetlenkedett az orosz követ –, hogy a békekötés tervezete a „császár őfelsége akaratából és nem a szövetségesek közös tanácskozásának” eredményeképpen született meg? Ha a császár a békekötésre gondolt, miért kellett idegen országokat (Anglia, Hollandia) mint közvetítőket bevonni az ügybe? Nem kellett volna-e minderről időben tájékoztatni a cárt? Mindenki sejtí – folytatta a szemrehányást Voznyicin –, hogy a császár „a Hispániai királyság és a Francia háború miatt siet békét kötni”, de mi lesz akkor, ha a francia háború idején a törökök újból a császárra támadnak? Ki fog akkor neki segítséget nyújtani? Nem kellene inkább minden szövetséggel egyetértésre jutni? Helyénvaló lenne meggondolni azt is – mondta a magyar belügyekben tájékozott orosz külügyér –, hogy az elmúlt évi magyarországi lázadás megismétlődhet, ha császár őfelsége hadai „a francia ellen” csatáznak. Kiben és miben reménykedhet majd a császár?²⁹

A császár és a cár együttes ereje elég a háború folytatásához – jelentette ki a keleti ügyek szakértője. Egy döntő hadjáratral, amelyre Oroszország már felkészült, még kedvezőbb békét lehet kicsikarni a Portától. Kívánatos lenne az 1697-es támadó szövetség életbe léptetése akár változatlan formában, akár csak a cár és a császár koalíciójára leszűkítve. Az utóbbi esetben Oroszország kétéves, vagy akár egyéves időtartamot is elfogadna. Amennyiben a császárt az előnyösebbnél előnyösebb javaslatok sem térítenék el a békekötési szándékától – ismételte Voznyicin Péter cár végleges feltételét –, úgy Oroszország kéri a császár támogatását a béketárgyalásokon ahhoz, hogy a Krím félszigeten található és a krími tatárokat sakkban tartó Kercset megszerezze, mert Kercs nélkül továbbra sem biztonságos a déli határa.³⁰

²⁹ Pizma i bumagi i. m. 263–266.

³⁰ I. m. 266–267.

A Bécsben tapasztalt, kellemetlenkedő, rámenős, akaratos, erőszakos Voznyicin-stílus Karlócán semmit sem változott. Carlo Ruzzini – a Velencei Köztársaság meghatalmazott követe Karlócán – jellemzése szerint „az orosz követ” megjelenésében és viselkedésében nemzetének vonásai, a durvaság, a civilizátlanság tükröződtek.³¹

Az összetűzések alapja egy elvi jelentőségű kérdés volt: kit illet meg az elsőbbség a másikkal szemben, azaz, kinek az uralkodója foglalhatja el a második helyet a rangsorban a császár mögött? Az emiatt fakadó nézeteltéréseket, vitákat, veszekedéseket, sőt az orosz és lengyel szolgák egymás közötti tettelegességét a kívülállók értetlenül fogadták. Kezdetben mosolyogtak Voznyicin és Małachowski kicsinyességein. Igazán komikus lehetett Öttingen, Schlick, Marsili császári követek, Paget angol és Colier holland közvetítők számára Péterváradon, amikor az orosz és a lengyel meghatalmazott inkább lemondott a protokollszabályok szerinti kölcsönös vizitálásról, mert mindegyik fél a másik látogatását várta el elsőként. Marsilinak viszont már sokkal komolyabb fejtörést okozott a cár és a király képviselőinek makacssága. A tárgyalási és a tartózkodási színhelyek kijelölésével megbízott Marsili külön-külön győzködte a rátarti feleket. Nincs jelentősége annak, hogy ki hol foglal magának teret – jelentette ki a császári követ –, hiszen a kongresszus helyének választott vidék semleges zóna, nem császári, de nem is szultáni terület. Voznyicint egyáltalán nem hatották meg Marsili szavai. Kifejtette, hogy a császár utáni első hely uralkodóját, a cárt illeti, mert az orosz–lengyel tárgyalások alkalmával mindig a lengyelek üdvözlik először az oroszokat. Ez a szokás nem csorbult Bécsben sem, hiszen a Rzeczpospolita bécsi követe, Gamalinski atya kétszer is felkereste szálláshelyén. De nem ártana, ha Małachowski csupán a budai találkozásokra visszaemlékezne – folytatta az elsőbbség melletti bizonyítékok felsorolását Voznyicin –, amikor is a lengyel követ tette tiszteletét nála először. Ezt a vizitet ő, még ott, Budán viszonzta. Ebből is látható, hogy cár őfelségét jogszerűen illeti meg a császári jobb oldal.³²

A meglehetősen kényes helyzetből Marsiliék ügyes megoldással menekültek ki. Új elhelyezkedési tervet eszeltek ki, mégpedig egy négyosztagú elrendezést, ahol az el-

---

31 Idézi *W?. Lenkiewicz*: i. m. 1080. Ruzzini véleményét a történészek is átvették, az osztrák, magyar, lengyel szakirodalomban kimutatható a fenti hatás. Alfred Arneth osztrák történésznél éppúgy előfordul, mint Acsády Ignácnál. „? lett a kongresszus fenegyereke” – írja Acsády. – „Éppoly durva, erőszakos, barbár volt mint ura, és hóbortjaival, fegyelmezetlenségével hol megijesztette, hol megnevettette társait. Különösen Małachowski Szaniszló poseni palatinust, Lengyelország követét választotta ki durvaságainak céltáblájává s a két követ a többiek multságára, részben megbotránkoztatására állandóan bosszantotta, sértegette egymást mégpedig írásban és szóban. [...] A küzdelemnek nem politikai természete volt. A muszka csak azt akarta bizonyítani, hogy van olyan úr, mint a lengyel s hogy Oroszország van olyan hatalmas mint Lengyelország.” (*Acsády I.*: i. m. 34–35.; *A. Arneth*: i. m. 118.: „Die Erscheinung und das Benehmen des russischen Botschafters Procop Bogdanowicz Wosnitzinow erinnerten gar sehr an die damals noch barbarischen Sitten seiner Heimath.”; *W?. Konopczycki*: i. m. 36.: „okaz wschodniej brutalno??i i chytro??i”). Leopold Schlick császári meghatalmazott Kinskynek írt levelében az orosz és a lengyel követek állandó veszekedését polgárháborúnak nevezte („la guerre civile entre les ambassadeurs de Moscovie et de Pologne”). (Idézi *Acsády I.*: i. m. 35.)

32 M. M. Bogoszlovskij: i. m. 367.

sődlegesség kérdése automatikusan jelentőségét veszítette. Ebben a formában minden nehézség nélkül teljesíthető volt Ma?achowski kérése, vagyis nem kellett szomszédságban lennie „a moszkovitákkal”. A megállapodás ellenére Młachowski szegényes sátrát a négyszög közepén verte fel, mindenkit megdöbbsentve a szemtelenségével.³³ A konferencia mindegyik résztvevője felsorakozott Marsili támogatására. Ezzel a lépésével Frigyes (II.) Ágost embere a szavahihetőségét tette kockára, mindenkit maga ellen ingerelt. Közel tíz napot emésztett fel az egész békekonferenciát veszélyeztető komoly krízis megoldása. Október 31-én a lengyel meghatalmazott – végre-valahára – belenyugodott a megváltoztathatatlanba, mintegy belekényszerítette saját magát a császári bal oldal elfogadásába.

Voznyicin elégtételként fogadta az ügy ilyen módon történő lezárását, de meg-bocsátásról szó sem lehetett. Małachowski, aki Nagy-Lengyelország első világi főúrnak számított, mint poznaí vajda, még október 10/20-án jóvátehetetlen hibát követett el. Halálosan megsértette Voznyicin titkára előtt az orosz uralkodókat. A negyvenéves, négy nyelven beszélő lengyel főúr, Voznyicin gőgös magatartásán fel-dühödve kijelentette a titkárnak: a cár követe úgy viselkedik, mintha a cár elsőbbséggel rendelkezne a lengyel királlyal, sőt a német császárral szemben is. Ezt a császár és a király soha meg nem engedi, nem tűrheti, hiszen „a moszkvai korona nem is királyi, nem is császári korona. Fejedelmi süvegnek csinálták, nem úgy, mint a császár, vagy a királyok koronáját. Nagysága se császári, se királyi, mert Iván Vasziljevics írta magát először cárnak, amint a krími kán is annak írja magát.”³⁴ Hiába mentegetőzött Małachowski azzal, hogy a Voznyicin titkárával, Pjotr Posznyikov doktossal latinul folytatott beszélgetésben csak Posznyikovot javította ki, mert a doktor következetesen a *rex noster* formulát használta a *dux Moschoviae* helyett. Holott a sorrend világos: imperator-rex-dux. Így csúszott ki a száján az a mondat, hogy a moszkvai cár se nem imperator, se nem rex.

Voznyicin felháborodása nem ismert határokat: hogyan merészeli bárki is a cár „Monomachosz-sapkáját” egyszerű fejedelmi fővegnek minősíteni? Hogyan vonhatja kétségbe bárki is az államszerződés azon kitételeit, ahol a császár és a királyok fivérének (= egyenrangú félnek) nevezik a moszkvai uralkodót? Hogyan vetemedhetett arra a lengyel király megbízottja, hogy a cári méltóságot a krími kán méltóságával azonosítsa? Voznyicin haragja csak az érdemi tárgyalások közeledtével csillapodott le.

A nyilvánosság előtt és a háttérben zajló konfrontáció Voznyicin malmára hajtotta a vizet. Oroszország a császár külön megállapodása ellenére sem mondott le alapvető célkitűzéséről, az 1697-es támadó szövetség életben tartásáról, azaz a törökellenes háború folytatásáról. Minden zavaró körülmény, ami a béketárgyalásokat késleltette, az orosz elképzelés valóra váltását hozta kézzelfogható közelségbe. Ebbe a stratégiába még az a variáció is belefért, hogy időhiány következtében a karlócai

33 I. m. 375–376.

34 I. m. 368.; RGADA fond 159. Prikaznije gyela novoj razborki. Poszolszkij prikaz. opisz 2. csaszty 1. gyelo 140. 117.

kongresszuson ne szülessen végső döntés, azaz „örökbéke”, hanem mindössze fegyverszünet.

Voznyicin saját követi tevékenységéről és a karlócai eseményekről írott jelentései, tudósításai hiánytalanul rendelkezésünkre állnak. Karlócáról heti rendszerességgel indult futárposta Moszkvába. Az első küldemény 1698. október 15(25)-i dátumozású, az utolsót, a 12. postát 1699. január 6(16)-án keltezték a szerémségi helységben.³⁵

A tavasz és célja elérésére minden kínálkozó alkalmat megragadó orosz nagykövet taktikai tárházából nem hiányzott a török megbízottak megoldozása sem. A titkos akciót azért kezdeményezhette, mert a portai követek közül Mavrokordatosz fődragománt már nagyon régről, 1681 óta ismerte. Október 10(20)-én küldte el Voznyicin Karlócáról Belgrádba első levelét a görög származású, kereszténységét megőrző Mavrokordatosznak. A „postás” személye eleve garantálta a különutas politizálás titkosságát, merthogy Arszén Nyemojević karlócai ortodox pátriárka egyik bizalmasa, Grigorij barát kézbesítette a kényes tartalmú levelet. Október 15(25)-én Voznyicin a közben már Péterváradra érkezett török főúrnak újabb levelet juttatott el, amelyben megismételte az első levélben írott ajánlatait. A „régibb barátom, legnemesebb [...] uram” megszólítással indító Voznyicin örömét fejezte ki afelett, hogy mint régi ismerősök tárgyalhatnak megint államügyekről és várhatóan megint sikerrel. Ennek érdekében, kívánatos lenne – javasolta Voznyicin az 1673 óta a szultáni udvarban szolgálatot teljesítő Mavrokordatosznak – a nyilvános tárgyalások előtt szót váltani. A bizalmas mondandó, amely Oroszországnak és a Portának kölcsönös előnyököt hozhat, nem szabad, hogy a szövetségesek és a közvetítők tudomására jusson³⁶ – titokzatoskodott a minden irányba nyitni kész cári követ.

A 61 éves, okos és sokat tapasztalt Mavrokordatosz – Rami reis-z-effendi tudtával – elfogadta az orosz kezdeményezését, beleegyezett a kongresszus megnyitása előtti kapcsolatfelvételbe. Az összekötő, éppen Mavrokordatosz javaslatára, Voznyicin titkára, a görögül, latinul kiválóan beszélő doktor, Pjotr Posznyikov lett. Hatalmas kitérőkkel hozta-vitte a leveleket a címzetteknek, nehogy a szövetségesek gyanúját felkeltse a gyakori közlekedése.

A kölcsönös előnyökkel kecsegtető, de szigorúan titkos orosz javaslat rámutatott arra, hogy ez a küszöbönálló kongresszus „komoly nehézségekkel kezdődik” és hogy hiába akarja mindegyik fél a kedvező és szerencsés lezárását, félő, mégis kudarcra zárul, tehát a háború folytatódik. Ezért Oroszország azt javasolja, hogy a

35 RGADA ua. 102–103., 108–111., 115–119., 131–133., 395–397., 417–425., 430–434. Pamjatnyiki i. m. IX. Voznyicin beszámolója Karlócáról, postával küldve Moszkvába. 1. posta: 1698. okt. 15. 163–164., 2. posta: okt. 22. 187–203., 3. posta: okt. 29. 236–244., 4. posta: nov. 5. 247–251., 5. posta: nov. 18. 275–292., 6. posta: nov. 25. 300–308., 7. posta: dec. 2. 322–330. 8. posta: dec. 9. 355–360., 9. posta: dec. 16. 373–378., 10. posta: dec. 23. 394–400., 11. posta: dec. 30. 410–416., 12. posta: 1699. jan. 6. 437–448. 13. posta: 1699. jan. 13. 454–462., 14. posta: Péterváradról 1699. jan. 20. 482–488., 15. posta: Péterváradról 1699. jan. 24. 513–518. Megjegyzés: 1. A hazautazás különböző állomáshelyeiről indított postákat nem tüntettük fel. 2. A dátumok a julián naptár szerint értendőek. Ekkor a julián és a gregorián naptár között 10 nap az eltérés.

36 Pamjatnyiki i. m. IX. 149–150.

Porta egyezzen ki Oroszországgal, kössön akár békét, akár örökbékét Oroszországgal, mert az Oszmán Birodalom csak így kerülheti el a többfrontos háborút. „A németek és a lengyelek minket összevezítettek, nekünk mindenben hazudtak, ezért mi bosszút akarunk állni rajtuk”, vallotta meg régi ismerősének Voznyicin. De ha a Porta nem hajlana a békére, akkor Oroszország akár rövid, akár hosszú idejű fegyverszünettel is beérné. Amíg Oroszország és a Porta között nem születik megállapodás a béke vagy fegyverszünet ügyében, addig se a németekkel, se a lengyelekkel, se a velenceiekkel ne írjanak alá semmiféle megegyezést. Az ellenük folytatandó háborúval – győzködté Voznyicin Mavrokordatoszt – a Porta mindent visszanyerhet. Tudniuk kell azt, hogy a németek hatalmas kölcsönöket vettek fel, teljesen elszegényedtek, hadakozásra képtelenek. Ráadásul, „ha a hispán meghal”, ami rövidesen bekövetkezik, Franciaország azonnal háborút visz a császárra. A franciaellenes Anglia és Hollandia, akik a mediátorságot vállalták a kongresszuson, egyáltalán nem a Porta javára cselekszenek. Azok kereskedő népek, csak a maguk hasznát nézik³⁷ – vázolta fel levelében az orosz elképzelést Voznyicin.

A fenti javaslat értékelésénél nem szabad figyelmen kívül hagynunk egyrészt azt, hogy Lipót császár – akár az 1684-es, akár az 1697-es nemzetközi szerződésre is gondolunk – a szövetségesek háta mögött egyezett meg a törökökkel a békekonferencia összehívásáról és ennek következtében a császár nélküli szövetség akcióképtelenné vált. Így a Szent Liga országainak nemigen maradt más választásuk, mint a tárgyalásokon való részvétel. Másrészt pedig az *uti possidetis* elv megosztotta a szövetségeseket, a szövetség minden egyes tagja külön-külön kellett hogy tárgyaljon a Porta képviselőivel, bilaterális szerződéssel kellett rendezniük a konfliktusaikat a törökökkel. „Durvábban” fogalmazva: a császár kiszolgáltatta koalíciós társait a békeszínálás folyamatában. A törökellenes háborúban – igaz, közel sem azonos eredménnyel, de mégis – együtt küzdő keresztény szövetségesek Karlócán egymás rovására is, egyedül viaskodtak a békéért. A Rzeczpospolita, a Velencei Köztársaság, Oroszország meghatalmazottai a nemzeti érdekeket maximálisan szem előtt tartva, minden körülményt a saját hasznukra igyekeztek kamatoztatni. Voznyicin se cselekedett másképpen, mindössze – a lengyel és velencei kollégáival összehasonlítva – annyi volt a különbség, hogy a cári külügyesnek nagyobb volt a mozgástere, manőverezési lehetősége.

Mavrokordatosz elvetette az orosz tervet: „azt semmiképpen nem lehet megcsinálni”, válaszolta. „Az Ottomán Porta az adott szavát megtartja”, sőt nemcsak a szavát adta a tárgyalásokra, hanem elfogadta a béke megalapozásának feltételét, a „ki mit birtokol” elvet is. A szultán és a cár viszonyát terhelő jó néhány vitás kérdésről a nyilvánosság előtt kell tárgyalni, ám az Oroszországgal kötendő fegyverszünetet kivittelezhetőnek mondta.³⁸

Voznyicin érthetett az egyenes, köntörfalazás nélküli beszédből, de érthetett abból a tényből is, hogy Mavrokordatosz nem fogadta el „a cár ajándékát”, a drága

37 I. m. 180–181.

38 I. m. 181.

cobolyprémeket.³⁹ A megvesztegetési kísérletnek is felfogható ajándékozás ellenére Mavrokordatosz nemcsak hogy megőrizte Voznyicin titkát és nem szivárogtatta ki tárgyalópartnereinek a karlócai kongresszus megtorpedózását kezdeményező orosz javaslatot, hanem mindvégig fenntartotta a közvetlen információcserére alkalmas küldöncszolgálatot.

A törökök „becsületességén” meghiúsult orosz akció után Voznyicin más esz-
közhöz folyamodott. Arra tett kísérletet, hogy a mediátorok szerepét az orosz–török
ügyekbe való beavatkozásnak minősítse, illetékességüket elvitassa. Hiába bizony-
gatták a császáriak és a közvetítők, hogy mindez a törökök kérésére történt,
Voznyicin ragaszkodott Rami és Mavrokordatosz nyilatkozatához. Ezúttal is csalat-
koznia kellett azonban a törökökben, mert azok megerősítették a keresztény szövet-
ségesek által mondottakat. Hamarosan bebizonyosodott az is, hogy az egyre inkább
elszigetelődő Voznyicin nemcsak a törököktől, de a császáriaktól sem várhatott se-
gítségét. A császáriak közölték vele, hogy a béketárgyalások első napjaiban a császár
követi találkoznak a szultán megbízottaival, a második és harmadik helyen a lengyel
és a velencei meghatalmazott tanácskozik a Porta képviselőivel, míg utolsóként
Voznyicin ülhet a tárgyalóasztalhoz Ramival és Mavrokordatossal. A sorrendiséget
a Szent Ligába való belépés sorrendje döntötte el⁴⁰ – üzenté Öttingen a titkára révén
Voznyicinnak. Az Oroszország számára kifejezetten hátrányos tanácskozási rend,
bármilyen erélyesen is tiltakozott ez ellen a cári követ, nem változott.

Voznyicinnak tehát nem maradt más választása, mint hogy alávesse magát a kö-
zös akaratnak. Haladéktalanul be kellett adnia írásban a császári főkövetnek,
Öttingennek és a közvetítőknek, Pagetnek és Coliernek azokat a feltételeket, azokat
a tárgyalásokon napirendre tűzendő témákat, amelyekhez Oroszország az orosz–török
béke megszületését kötötte. Öttingen október 23-án (november 2-án) kapta kéz-
hez a 10 pontos előterjesztést.⁴¹

Eszerint: 1. Oroszország elfogadta Anglia és Hollandia közvetítő szerepét az
orosz–török tárgyalásokon. 2. Oroszország nem ellenzi a „ki mit birtokol” elv alapján
meginduló kongresszusi munkát. 3. Oroszország követeli, hogy a szultán a krími, az
ocsakovi, a belgorodi tatárok által okozott károkat térítse meg, egyszer és minden-
korra a tatárok portyázásainak vessen véget. Mindez csak akkor oldható meg, *ha a*
szultán Azovot a Don-torkolattal együtt, valamint a Krím félszigeti Kerceset a cárnak át-
engedi. 4. A „becsületes és biztonságos béke” érdekében a cári alattvalók (a határ
menti vajdák, az ottani hadparancsnokok) és a szultáni, káni alattvalók egyaránt tar-
tózkodjanak a háborúskodástól. 5. Oroszország javasolja a kölcsönös fogolycserét.
Amennyiben a cár országában a keresztiséget fel nem vett mohamedán rab, illetve a
szultán és a kán országában iszlámra át nem tért orosz vagy kozák rab található,
őket váltságdíj nélkül kell szabadon engedni. 6. Oroszország indítványozza a száraz-
on és vízen folytatott kereskedelem szabadságát. A cár garantálja, hogy a szultáni
alattvalók, kereskedők a cár országában bántatlanul és biztonságosan mozoghatnak,

39 I. m. 193.

40 I. m. 235–236.

41 I. m. 204–208.

a szokásos vám lefizetése ellenében korlátozás nélkül kereskedhetnek Azovban, Kercsben, Tavanyban (Dnyeper folyó), Kijevben, Moszkvában. A kölcsönösség alapján, hasonló engedményeket kaphassanak az orosz kereskedők is a szultán országában. A cári alattvalók szabadon érkezhessenek „akár lóval, szekérral, tevével, akár hajóval” szultáni és káni területekre, Kaffában (Krím), Szinopében, Trapezundban, Konstantinápolyban és „azon túl is” akadálytalanul árulhassanak, vásárolhassanak. 7. Oroszország követeli, hogy a Szent Megváltó sírja a jeruzsálemi ortodox pátriárka felügyelete alatt álljon, mint ahogyan az régen szokás volt. 8. Oroszország követeli továbbá, hogy a szultán országában élő ortodox vallásúak, a görögök, a szerbek, a bulgárok, a szlávok szabadon gyakorolhassák hitüket és mindenféle adótehertől mentesüljenek. 9. A béke ratifikálására és az okmányok kicserélésére az orosz meghatalmazottak Konstantinápolyban, a török meghatalmazottak Moszkvában jelenjenek meg. 10. A békét kötő felek erősítsék meg a maguk és az utódaik, örököseik nevében a béke felbonthatatlanságát.

A tárgyalási alapul szolgáló 10 témáról a cári és a szultáni meghatalmazottak először november 9(19)-én folytattak eszmecsserét, vagyis akkor, amikor a császáriak már három, a lengyel és a velencei követ pedig egy-egy tárgyalási fordulón túl voltak. (Nem számoltuk tanácskozási napnak a nyitónapi, november 13-i protokolláris ceremóniát.) Voznyicin úgy kezdte meg utolsóként diplomáciai viaskodását, hogy kérése ellenére semmilyen információt nem kapott a szövetséges társaktól. Már az első tanácskozáson éles vita bontakozott ki a felek között, az álláspontok egyáltalán nem közeledtek egymáshoz.

Az első orosz–török tárgyalási anyag ismeretében úgy tűnik, hogy Voznyicin irányította a tanácskozást, lényegbevágó kérdéseivel többször sarokba szorította ellenfeleit. A török és tatár ügyekben való jártasságát akkor mutatta ki igazán, amikor a Porta és a Krím különleges kapcsolatát feszegette, amikor a szultán és a kán viszonyában kitapintható gyenge pontokat támadta. Észérvekkal jutott el a török–tatár egység elméleti és gyakorlati működésének ellentéteihez. Ezzel a felismerésével igyekezett Bahcsiszerájt leválasztani az Oszmán Birodalom testéről. Különösen kényelmetlen volt Rami reis-z-effendi és Mavrokordatosz fődragomán számára annak hangoztatása, hogy a Krími Kánság ugyanolyan tatár állam, mint a kazanyi, asztrahanyi és szibériai tatár államok. A történelmi példákkal, IV. Iván cár hódításaira tett utalásaival Voznyicin talán jogalapot kívánt teremteni a Krím bekebelezéséhez.

Az ideges és feszült légkörben véget ért első találkozó után az érdekelt felek csekély három napot adtak maguknak, hogy újra nekilássanak „az igazságos és biztonságos béke” megalkotásához. Ehhez azonban mindkét oldalon komoly engedményekre lett volna szükség.

Rami és Mavrokordatosz a november 12(22)-i ülésen támadásba ment át. A törökök bemutatták Voznyicinnak azt a Kinsky-levelet, amely a császár – Oroszország szövetségese – parancsára, a szövetségeseik nevében készült. Minden szövetséges – a levél szövege szerint – azon túlmenően, hogy az *uti possidetis* elvéhez hű marad, beleegyezik abba is, hogy a békekötést nehezítő várakat, erősségeket a szemben álló felek lebontják. A Kinsky-levéllel operáló törökök felszólították Voznyicint: ne merészelje még egyszer Kercs dolgát előhozni a plénumon. A Dnyeper menti váraknak

a sorsát a szövetségi kötelezettségvállalás ugyancsak eldöntötte. Voznyicin mit sem tudva Kinsky leveléről, kijelentette: tárgyalópartnerei helytelenül értelmezik a bemutatott irományt, mert az a levél „anélkül, hogy tanácskozott volna velünk” keletkezett. Kinsky ígérete Oroszországra nem érvényes, a cár soha nem szenvedhet hátrányt szövetségesei miatt. Orosz ügyekben csak és kizárólag a cár az illetékes, látható különben, hogy erről a levélről hiányzik a cár aláírása és pecsétje. A Dnyeper menti várak lerombolásáról ne is álmodjanak – folytatta Voznyicin –, a cári katonaság nem vonul ki belőlük. Amennyiben ezek a feltételek a béke ügyének ártanak, a „rövid idejű fegyverszünet” létesítését nem zárják ki. Búcsúzóul, Voznyicinnak megint csak sikerült a törökök érzékeny pontját eltalálni: vajon a szultán a cár követelésére leromboltatná Ocsakovot, Belgorodot (a Dnyeszter torkolatánál), Kiliját (a Duna deltájában)?

A feltett kérdés nyomán a törökök „mérgesen hallgattak”: teljes kudarccal fejeződött be ez a második ülés is.⁴²

Most már a közvetítő angol és holland követeken, Pageten és Colieren volt a sor, hogy az orosz–török tárgyalásokat kimozdítsák a holtpontról. Minden energiájukat Voznyicin meggyőzésére fordították. Döntő érvnek a császár sikerét, a küszöbönálló megegyezését szánták. Nem kétséges – hangoztatták a mediátorok –, hogy a császár békéjét a lengyel és a velencei béke követi, Oroszország pedig néhány várcsaka miatt elmulasztja a békekötést. Szövetségesek nélkül igen nehéz időszak elé nézhet Oroszország, a cárnak egyedül kell vállalnia egy orosz–török háború kockázatát.⁴³ Voznyicin nagyon is jól látta e diplomáciai zsákutca következményeit, de az alapelvekből nem engedhetett. Cári utasítás hiányában nem mondhatott le a cári hódításokról, a dnyeperi várakról. Világosan felismerte országa csapdahelyzetét. Oroszország Szent Ligába kerülése nagyban megnövelte a császár, a lengyel király és Velence esélyeit a háborúban, ez az óriási erőfölény kényszerítette a Portát tárgyalásokra. Ez az erőfölény viszont a béketárgyalásokon Oroszországnak nem kamatozik, a szövetségeseknek hasznot és előnyt, Oroszországnak viszont csak hátrányt és veszteséget hozott. Amíg a császár valamennyi hódítását megtarthatja, országát alaposan megnöveli, amíg a lengyel király az *uti possidetis* elv megsértésével a török kézben lévő podóliai Kamenyecet visszakaphatja, addig az orosz cártól a Szent Liga háborúja során fegyverrel megszerzett területeket is elvitatták.

Voznyicin nem tétlenkedett: egyrészt a császár követeit, Öttingent, Schlicket, Marsilit óva intette a szerződészegéstől, mondván, hogy „a szövetségi kötelezettség szerint” a törökökkel csak abban az esetben köthető béke, ha a liga valamennyi országa egyezsre jut a Portával. A császáriak elismerték a felvetés jogosságát, de végül is Voznyicin kérésének a teljesítését elutasították: „igen csodálkozunk azon, hogy mi, mindössze egy éve vagyunk szövetségi kötelezettségben veletek, de ti, bennünket még tizenöt évig háborúra akartok kényszeríteni.”⁴⁴ Voznyicin ezután is kitaróan ostromolta a császáriakat „a kölcsönös megegyezés”, „a kölcsönös előny”

42 I. m. 262–266.

43 I. m. 273., 295.

44 I. m. 356., ld. még: Gründs- und umständliches Bericht von denen Römisch-Kayserlichen wie auch Ottomanischen Botschaften wodurch der Frieden zu Carlowitz bestatigt werden. Wien, 1702.

idézgetésével, de Öttingen nem engedett. A kongresszus befejezése előtt néhány héttel, január 7-én, Voznyicin szálláshelyén (!) maga Öttingen ismételte meg az oly sokszor hangoztatott véleményt. Hiába van a szerződés betűje szerint Voznyicinnak igaza, a császár – Oroszországtól eltérően – nincs felkészülve a háborúra, „nincs mivel” (= nincs pénze) harcolnia. Most, télen is, kénytelen zsoldosait fizetni, ami nem más, mint „tűzbe vetett pénz”.⁴⁵

Az orosz követ Małachowskira akart nyomást gyakorolni az 1686. évi orosz–lengyel örökbéke 12-13. articulusára hivatkozva. Egy lengyel–török különbéke, a cár „beleegyezése nélküli” béke, a királyi eskü megszegése – írta Voznyicin az elmérgesedett viszony enyhítését kezdeményező lengyel főúrnak. Oroszország és Lengyelország „közös megelégedésére” és mindkét ország érdekében jobb lesz, ha itt, Karlócán „egy-két évig érvényes armistitiumban” egyeznek ki a Portával⁴⁶ – indítványozta az orosz követ. Małachowski erősen tiltakozott az esküszegés vádjá miatt. Ezt a bűnt csak akkor követte volna el Lengyelország – replikázott a vajda –, ha Karlócán Oroszország képviselője nem lett volna jelen. Fegyverszünet pedig azért nem jöhet szóba, mert Lengyelországot „a császáriak már békére kényszerítették”. (A „németek” csalárdságát jóval később, januárban is megismételte Małachowski.) Szerinte ez a következőképpen történt: a császáriak azt állították Voznyicinről, hogy az ügyeit már „alapvetően elrendezte” a törökökkel. Ebből a féligazságot hordozó információból a lengyel meghatalmazott arra a következtetésre jutott, hogy az orosz–török megállapodás elkészült. A hadi porondon Lengyelország egyedül semmilyen körülmények között nem mérkőzhetett a Portával, szorult helyzetéből az egyetlen kivezető út csak a törökökkel való megegyezés lehetett.⁴⁷

Voznyicin a török tárgyalófélteől is igyekezett engedményeket kicsikarni. A november 22(december 2)-i ülésen, miután a felek kölcsönösen jóindulatukról és jószándékukról biztosították egymást, azonnal a legnehezebb kérdés, a dnyeperi várak sorsa került terítékre. Tavanyra, Kazikermenre, Garszlankermenre, Sangirejre azért van szüksége a Portának – fejtegette Rami és Mavrokordatosz –, mert Moldván keresztül a belgorodi és az ocsakovi részek érintésével lehet eljutni a Dnyeperig, onnan pedig a Krímbe. Ez az út mindig „a szultán országában” feküdt, a jövőben is így kell lennie. Szultán öfelsege inkább lemond Azovról a cár javára. Oroszország a jövőben a tatárok részéről a legkisebb „gonoszságot” sem fogja tapasztalni, mert a szultán a békekonferencia befejezése után a tatárságot „kézbe veszi és ekét húzni kényszeríti”.⁴⁸ Voznyicin egyáltalán nem hatódott meg ettől a török ajánlattól és ő is előadta a maga álláspontját. Azovval is, a dnyeperi várakkal is a cár rendelkezik, azok visszaadásáról szó sem lehet. A dnyeperi várakban állomásozó cári katonaság kivonására, illetve a várak lerombolására sem érdemes szót vesztegetni – nyoma-tékosította Voznyicin –, mert azok az erődök, legyenek bármilyen kicsinyek is, az orosz és a lengyel határvidéket őrzik a tatárok felől. Mavrokordatosznak tud-

45 Pamjatnyiki i. m. IX. 406.

46 I. m. 366.

47 I. m. 355–357., 418.

48 I. m. 296–299.

nia kellene, hiszen ott volt személyesen a bahcsiszeráji (1681) béke megkötésénél – folytatta kemény hangon a cári meghatalmazott –, hogy a szultán kezességét vállalt a béke megőrzéséért. S lám, mi lett belőle? Sokszor maga a kán se tudott arról, hogy az emberei portyáztak, „falvakat égettek, embereket rabul ejtettek”. A szultánhoz és a kánhoz írt cári tiltakozó levelek hatástalanok maradtak. Ezek a dnyeperi várak végre-valahára védelmet nyújtanak a cár és a lengyel király alattvalóinak és biztonságossá teszik a „szultáni utat” mindenki számára, követeknek, kereskedőknek, átutazóknak egyaránt. Amennyiben a Porta követei ezt a mindkét félnek kedvező megoldást elfogadják, úgy cár öfelsege hajlandó a Krímmel különbékében rendezni a problémáit és még Kercs várának a követelésétől is eláll. Rami és Mavrokordatosz a béke utolsó feltételeként a dnyeperi várak lerombolását szabta, mire Voznyicin leszögezte: akár egy évig is tárgyalhatnak, de Oroszország a kérdéses várak ügyében engedményt nem tesz.⁴⁹

Az orosz és török vélemények áthidalhatatlansága megakadályozta a békekötést, de nem zárta ki a fegyverszünet aláírását. Ebben a kérdésben, mint végső megoldásban, már a karlócai kongresszus megnyitása előtt egyetértés alakult ki Voznyicin és Mavrokordatosz között. Most, hogy az orosz–török tárgyalások zátonyra futottak, és ráadásul Öttingenék is sikeresen befejezték – november 28-ra, két hét alatt – a békeponthoz megközelítését, sürgőssé vált a fegyverszünet dolga. Voznyicin már másnap, a balul végződő ülésnap utáni napon Mavrokordatoszhoz küldte Posznyikovot, a titkárát, egy előre elkészített szövegváltozattal. Arra kérte követtársát, hogy „a két évre, Krisztus születésétől (1698) az 1701 januárjáig érvényes fegyverszünet” tartalmát nézze át, ahol szükségesnek látja, javítson bele, készítse el a maga variánsát.⁵⁰ A meghiúsult békekötés nyílt színen folyó munkálatait a kancelláriai szorgoskodás váltotta fel. Posznyikov doktor és Grigorij atya szinte naponta hozta-vitte a latin–török, latin–orosz nyelven fogalmazott piszkozatokat. Ezt a folyamatot a Voznyicin kérésére beiktatott negyedik találkozó sem módosította.

Voznyicin Moszkvába küldött jelentése legizgalmasabb részletei a cári meghatalmazott kommentárjai.

„Kegyelmezz, kegyes Uralkodóm, ha valamit is nem a te akaratomnak megfelelően cselekedtem, mindent, amit tettem, azt végszükségből tettem” – mentegetőzött a cári tanácsnok. Több oka is van annak, hogy csak fegyverszünet és nem béke született Karlócán:

– azért, mert a törökök az *uti possidetis* elve alapján „nem békültek”, és a dnyeperi várakat visszakövetelték,

– azért, mert a szövetségesek mindegyike békekötésben egyezett meg a törökkel, csak az aláíráshoz és a dokumentumok kicseréléséhez szükséges császári jóváhagyás hiányzik még,

– azért, mert a szövetségesek békéje után „Téged, Uralkodóm, nem merészeltek egyedül háborúban hagyni” – indokolta döntését Voznyicin, majd így folytatta: A fegyverszüneti megállapodásba nem kerültek be olyan kötelezettségvállalások,

49 I. h.

50 I. m. 350.; Ny. *Usztrjalov*: i. m. Prilozsenyija VII. 482.

amelyek sértették volna az ország érdekeit. Bármennyire szeretnék is volna a törökök, hogy írásba foglalják a várak építési, erődítési, javítási tilalmát, az orosz követek utazását Konstantinápolyba, a közvetítők további szolgálatait, a krími kán dolgát – mindegyik nem került sor. A cárt semmi sem befolyásolja a későbbiekben, tehát szabad akaratából dönthet arról, hogy a háború vagy a béke mellett kötelezi el magát. Voznyicin óvatosságáról, de csavaros észjárásáról is tanúskodik az a mondata, amellyel arról tájékoztatta uralkodóját, hogy a fegyverszünet aláírásával nem siet, hanem csak „a császáriak és a lengyel után” teszi majd kézjegyét az okmányra.⁵¹

Voznyicin ugyanebben a jelentésében nagyon elmarasztalta a császári diplomáciát, mert „a németek [...] a szövetségesek rovasára tömték be a törökök száját”. Saját előnyük és hasznuk biztosítására különösen a lengyeleket csapták be – állította, hiszen a saját békéjük eléréséhez szükséges lengyel–török békét rekordidő alatt tető alá hozták. A császáriak unszolására Stanisław Małachowski mindössze két tárgyalási nap után örökbékében egyezett ki a törökökkel.⁵² (A lengyel követ marginális helyzetét jellemzi, hogy a két ülés között egy hónap telt el!) Lengyelország az örökbéke ellenében mindent feláldozott, de semmit sem kapott. A törökök átengedték ugyan a lengyeleknek az 1672 óta náluk lévő Kamenyecet (= Podóliát), de kiürítve. Małachowski súlyos hibát követett el azzal, hogy a törökök akarata előtt fejét hajtott. Hozzájárult ahhoz, hogy a mindenhol (Ukrajna, Podólia, Volhínia váraiból) Kamenyecbe gyűjtött több mint ezer rézágyú sorsáról Konstantinápolyban külön tárgyalások kezdődjenek. Ezenkívül hat moldvai várat (Szoroka, Suceava, Sanyec, Neamți stb.), vagyis a Lengyelország által ellenőrzött Észak-Moldvát a teljessen elpusztított, letarolt Podóliáért kicserélte. Małachowski azzal az üres ígérettel is megelégedett – folytatta Voznyicin –, hogy a tatárok békében hagyják a lengyel határokat, a kánnak fizetendő vagy nem fizetendő évi ajándékról egy szóval sem emlékeztek meg. A lengyel rabok csak váltságdíj lefizetésével szabadulhattak.⁵³

Ismerve az orosz és lengyel meghatalmazottak egymás iránti gyűlöletét, jogosan gyanakodhatnánk Voznyicin elfogultságára, de II. Ágost lengyel király követi instrukciójának tartalma megerősíti Voznyicin levelét.

Stanisław Małachowski poznańi vajda 18 pontos instrukciót kapott királyától a béketárgyalásokhoz. Małachowski hatalmas lendülettel vetette magát a tárgyalásokba. Első lépcsőben Kamenyec, Havasalföld (Valachia) és Budzsakkal megnövelt Moldva átengedését követelte, második lépcsőben Kamenyecet és csak a Budzsakkal egyesített Moldvát (valamennyi tatár Ázsiába való kitelepítésével), „harmadik és utolsó lépcsőben”, amiből már nem szabad engedni, Kamenyecet és Moldva egy részét (Csernovci, Suceava, Hotin, Szoroka és környékeit) kívánta annektálni.⁵⁴ A november 16-án megkezdett, első, és december 12-én, a második nyilvános üléssel befejezett tárgyalás elegendő volt ahhoz, hogy Małachowski viharos gyorsasággal elejtse a kiindulási, majd tárgyalási közbülső pozícióját és az üres

51 Pamjatnyiki i. m. IX. 394–395.; Ny. *Usztrjalov*: i. m. Prilozsenyija VII. 482–483.

52 Pamjatnyiki i. m. IX. 396.

53 I. m. 447–448.

54 *E. de Hurmuzaki*: i. m. V. 1. 518–520.

Kamenyeccel, azaz – Voznyicint idézve – a semmivel érje be.⁵⁵ A Lengyelországon át hazafelé tartó Voznyicin Wrocławban arról értesült, hogy Małachowski 1699. április elején Varsóban elhunyt, a bánat vitte a sírba. Nem bocsátották meg neki az örökbékét, főleg azért, mert a tatárok február és március folyamán kétszer is végigpusztították Pokutjét, 120 000 embert hurcoltak rabságba.⁵⁶ A lengyel–török örökbéke valódi értékében, pontosabban értéktelenségében – úgy tűnik – Voznyicin nem tévedett.

Nem tévedett a császáriak és a velenceiek kapcsolatának megítélésében sem. Annak ellenére, hogy Öttingen és Schlick feltűnően barátkoztak Carlo Ruzzinivel, az orosz nagykövet december 22(január 1)-i jelentésében a „németek velenceiek iránti titkos antipátiájáról” beszélt. Magyarázatul hozzáfűzte, hogy a németek vigyáznak arra, nehogy Velence túlságosan megerősödjön, mert az már eddig is „sok várat és várost megszerzett tőlük”.⁵⁷ A Voznyicin-beszámolókat olvasva feltűnő, hogy a Velencével kapcsolatos hírek száma decemberben, januárban gyarapodott, gyakoribbá váltak a tudósítások a kölcsönös látogatásokról Voznyicin és Ruzzini között. December 13(23)-án, amikor már minden résztvevő befejezte az érdemi tárgyalásokat, Ruzzini velencei követ személyesen kérte arra Voznyicint, hogy együttesen, mint a Szent Liga tagjai, akadályozzák meg a kongresszus bere-kesztését, mert komoly területi viták merültek fel Velence és a Porta között.⁵⁸ Voznyicin utolsó, Karlócáról küldött jelentéséből – január 13(23) – kiderül, hogy Ruzzini kilátástalan helyzete mit sem változott. „A venét, mint egy leforrázott, úgy rohangál mindenkihez segítségért” – írja az orosz tanácsnok Moszkvába –, mert amit Velence a háborúban nem veszített el, azt most a békével fogja elveszíteni. A Porta a moreai várakon kívül Dalmáciából is részt követelt magának.⁵⁹ Bebizonyosodott, hogy a megegyezéssel utolsónak maradó félnek már senki sem a szövetségese, már a szövetségi kötelezettség is csak pusztá formalitás. Béke vagy fegyverszünet? – ezt a dilemmát kellett megoldania Ruzzininck.

Az utóbbi esetében Oroszország és Velence érdekei hiába mutattak egy irányba, Velence részéről az orosz–velencei érkazonosság nem a háború igenlésében, hanem a törökellenes szövetség fenntartásában ragadható meg. Az Adriai-tenger ura a szövetség erejével kikényszeríthető nagyobb engedményekre, a moreai várakra és Ragusa környéki dalmát területekre vágyott. A császári követek inkább kétszer is rávették a törököket az aláírási ceremónia határidejének módosítására, de a velencei érdekek támogatására nem voltak hajlandóak. A békekongresszus nem zárulhatott kudarcral! Lipót császár küldöttei mindenkit mozgósítottak Ruzzini megpuhítására, beleértve Voznyicint is. Öttingen tisztában volt azzal, hogy a kínálgzó alkalmat

55 RGADA fond 89., opisz 1., gyelo 1. 1699. Sznosenyija Rossziji sz Turcijej (mikrofilm); Theatrum Europaeum i. m. XV. 523–525.; Friedens Instrument Welches zwischen Dem [...] Koenig in Pohlen und [...] dem Ottomanischen Reich [...] zu Carlowitz in Sirmien [...] auffgerichtet worden. Anno MDCXCIX. (Ld. Moszkva, Otgyel redkih knjig [Muzej knjigi] – VIII-7982.)

56 Pamjatnyiki i. m. IX. 607.

57 I. m. 396–397.

58 I. m. 371.

59 I. m. 460.

nem szalaszthatják most el, nem engedhették meg sem Velencének, sem másnak, hogy a háború diadalmas lezárását bárki is veszélybe sodorja.

Furcsa körülmények között, de mégiscsak sor került a záródokumentumok aláírására Karlócán. Még az utolsó napok is meglepetéseket tartogattak. A császáriak és a közvetítők arról győzködtek Voznyicint, hogy függetlenül a velencei-török problémától, el kell kezdeni a már több hete elkészült okmányok aláírását, kicserélését. Oroszország és a Porta meghatalmazottainak kell indítani a ceremóniát, hiszen rövid időre érvényes fegyverszünetben állapodtak meg, fölösleges tovább vesztegetniük az idejüket. Voznyicin megmakacsolta magát. Sem elsőként, sem utolsóként nem volt hajlandó a szerződés aláírására, ezzel is kimutatva bizalmatlanságát a császáriak és mediátorok iránt. A patthelyzet csak január 12(22)-én változott meg, amikor Mavrokordatosz megmutatta Voznyicin titkárának a nagyvezírhez címzett bizalmas levelét. Ebben a levélben a török főhivatalnok a császári-szultáni békekötés ünnepélyes dátumát is, január 16(26)-át is közölte. Voznyicin tehát nem Öttingentől, nem Pagettól, nem Coliertől, hanem a török főtalmácsztól, Mavrokordatosztól szerzett tudomást a jeles napról. Az orosz követ ezt a sértést a maga módján viszonzta. Korábbi véleményét sutba vágta és azonnal a fegyverszünet aláírását erőltette Mavrokordatosznál. Most már az volt a fontos a számára, hogy a január 16(26)-i ünnepélyes aktus előtt kell életbe lépnie az orosz-török fegyverszünetnek. Mavrokordatosz nem gördített akadályt e terv elé. Január 14(24)-ére, egy szombati napra tűzték ki az utolsó, hivatalos találkozót. Erről a megállapodásról nyomban értesítette Voznyicin a császári követeket, de az aláírási ceremóniára nem hívta meg őket. Felkérte a közvetítőket, hogy legyenek készek a 14(24)-i esemény lebonyolítására.

A diplomáciai záróaktus látványos és hivalkodó pompája – úgy tetszik – a cár császárral való egyenrangúságát sugallta. Egy díszruhába öltözött kalmük lovagolt a konferenciaházhoz vonuló cári küldöttség élén. Utána a tolmácsok hatlovas hintója, majd a Külügyi Hivatal altitkárainak hatlovas hintója következett. A hintók mögött három „ezüstlibériás kürtös” fújta az ezüstkürtöt. Utánuk három, egyszínű kaftánba öltöztetett altitkár, három nemes, hat, vörös posztókaftánt viselő nemesifjú lovagolt. Voznyicin „ezüstlibériás kocsisok által hajtott”, amszterdami hatlovas aranyozott hintója előtt a lovasz egy gazdagon felszerszámozott ajándék lovat vezetett. A hintó mindkét oldalán négy-négy lovas hajdú, majd a hintó mögött szolgálk és egy század lovas katona zárta az ünnepélyes menetet.⁶⁰

A 10 óraker kezdődő ülésen a közvetítők a náluk letétbe helyezett török, latin, orosz nyelvű fegyverszüneti egyezményt utolsó ellenőrzésre átnyújtották a feleknek. A törökről latinra, a latinról oroszra és ellenkezőleg, az oroszról latinra, latinról törökre lefordított szövegeket a fordítók egybevetették és hibátlannak találták. A közvetítők ezután aláírták, december 25-ével, illetve 1110. Rezeb havi 22-ével visszatámoztatták, lepecsételtették az okmányokat először a törökökkel, Ramival és Mavrokordatoszal, utána pedig Voznyicinnel.

Az articulusok nélküli dokumentum értelmében II. Musztafa szultán és Péter cár között „barátság és szeretet”, országaik között pedig „béke és csendesség” lesz

60 I. m. 465–466.

kétévnyi időtartamra, karácsonytól számítva. A fegyverszünet azért jött létre – nyomatékositja a dokumentum –, hogy a hamarosan megbízandó cári és szultáni nagyköveteknek legyen elég idejük a békeszerződés kidolgozására.⁶¹

Voznyicin a január 16(26)-i békekötési ceremónián és azt követő, Paget által adott banketten sem jelent meg. Igaz, hogy betegségére hivatkozva mentette ki magát, de úgy gondoljuk, hogy a távolmaradásával is, és természetesen az egész január 14(24)-i akciójával is, tüntetőleg kifejezte egyet nem értését. Ruzzini is kétségek között őrlődhetett a ceremónia napján, mert amikor már senki sem számított megjelenésére, váratlanul a konferenciaháza toppant. Végignézte a Német-római Császárság és az Oszmán Birodalom, illetve a Rzeczospolita és az Oszmán Birodalom közötti békék érvényesítési procedúráját, miközben azon tűnődhetett, hogy a nagyhatalmak és a közvetítők döntötték el helyettük: 30 napi haladékot adnak országának a békülésre.⁶²

Voznyicin egy bő hónappal a karlócai béke után vetette papírra gondolatait a békekötésről. A törökök magatartása érthető: bármennyire is szerettek volna békét kötni Oroszországgal, nem teheték – fejtegette az ekkor már Bécsben időző Voznyicin. Azért nem mentek bele a békébe, mert a dnyeperi várakban állomásozó cári katonaság a békekötés alapvető feltételét, a biztonságot veszélyezteti. Nekik nincs szükségük a várakra, de a cári katonák jelenléte átjárót nyitott a Krím és a Fekete-tenger felé. A törökök ezt a dnyeperi átjárót mindenáron le akarják zárni. A Porta nem kíván háborúzni Oroszországgal – állította határozottan a cári nagykövet –, mert ha erre törekedne, most jött volna el a kedvező pillanat, hiszen Oroszország senkitől nem tud segítséget szerezni, senki nem lépne fel Oroszország védelmében. Nem akarnak a törökök háborút – ismételte Voznyicin –, mert semmi hasznuk nem lenne ebből. Nincs értelme, hogy dnyeperi várakat, vagy Azovot, vagy orosz, vagy kisorosz városokat támadjanak meg és hogy fölösleges áldozatokat hozzanak. Csigirint is, Kamenyecet is azért adták fel, mert „messze fekszik és ráfizetéses”. A törököket „nem annyira a háború, hanem a távolságok és a belső inségek tették tönkre” – véli a politikai elemzésre vállalkozó nagykövet. Oroszországgal azért sem élezi ki viszonyát a Porta, mert „a németek nagyon sok mindent elhódítottak tőlük, akik egyenesen Cárgrádba [= Konstantinápolyba] is belátnak már”. A törökök azon fogják törni a fejüket, hogy a német császártól hogyan szabaduljanak meg. „Miután kipihenték magukat és magukhoz térnek”, figyelmüket „Magyar- és Erdélyországra” összpontosítják, Moreáról gondolkodnak. Az orosz–török háborúnak a legcsekélyebb oka se forog fenn – írta Voznyicin, és azt javasolta az uralkodójának, hogy a közel jövőben „nem valami magas rangú, de okos személy” utazzon a Portára a törö-

61 I. m. 470–473.; Pizma i bumagi i. m. 276–278.; Feldzüge i. m. 317.; Copia armistitii Moscovitico-Turcici. [1699.] (Ld. Moskva, Otgyel redkih knyig [Muzej knyigi] – XVII–2610.) Ugyanitt németül is: Copey des Stillstands Welcher [...] zu Carlowitz geschlossen worden. Anno MDCXCIX. (XVIII–8678.); Theatrum Europaeum i. m. XV. 528–530.

62 Pamjatnyiki i. m. IX. 477., 480–481.; ld. még: Der siegreich geendigte Römisch-Kaysersliche (Pohlische) Muscovitische und Wenetianische XV. Jahrgige Türcken-Krieg. Hamburg, 1699.

kök békefeltételeit kipuhatolni. „Velük csak bátran szabad tárgyalni”, hogy véletlenül se gyanakodjanak Oroszország békülési szándékára.⁶³

Péter cár csak a jó tanács felét fogadta meg. Okos, de magas rangú személy, Voznyicin vetélytársa, a Külügyi Hivatal második vezető diplomatája, Jemeljan Ukrainev hajózott el Konstantinápolyba a Voznyicin által függőben hagyott ügyek lezárására. Ukrainev a Boszporusz partján a Karlócáról már ismert török tárgyalópárossal, Rami reisz-effendivel és Mavrokordatosz fődragománnal került szembe. Nyolc hónapon át huszonnégy alkalommal találkoztak, mire letették a béke mellett a voksukat. A kompromisszumok eredményeképpen aláírt konstantinápolyi békét⁶⁴ – 1700. július 3(13). – az első pillanattól fogva mindkét fél ideiglenesnek tekintette.

Oroszország részvétele a Szent Liga törökellenes háborújában tulajdonképpen már Karlócán befejeződött, de nem azért, mert békével zárta a karlócai tárgyalásokat, hanem azért, mert a császár és a lengyel király meghatalmazottai által aláírt békeszerződések automatikusan a Szent Liga megszűnését eredményezték. A cári meghatalmazott, Prokofij Voznyicin mindent elkövetett a karlócai kongresszus félbeszakításáért. A többi meghatalmazotthoz hasonlóan egyetlen cél vezérelte cselekedeteiben, a kétoldalú tárgyalások kínálta előnyöket ki kell aknáznia, senkire és semmire nem szabad tekintettel lennie, nehogy országának érdekei csorbuljanak. Ne legyünk igazságtalanok Voznyicinnel szemben, amiért nem alkalmazkodott a császári követekhez! A sikeres Oroszország nem alkalmazkodhatott a császári politikához, a császári politika pedig nem tudta akaratát érvényesíteni a nyakas, de következetes Voznyicinnel szemben. Ebből az eltérő alapállásból fakadt a kongresszus eltérő lezárása: a császárnak béke, a cárnak viszont a háború-béke kérdését lebegtető fegyverszünet. Voznyicin és Małachowski kapcsolatát jellemezve, minden igaz és elmarasztaló kritika, néha gúnyos és megvető ítélet ellenére – a cikkünkben szerepeltetett újabb dokumentáció fényében – néhány dolgot nem árt figyelembe venni.

A karlócai kongresszus volt az első, hivatalos nemzetközi fórum, ahol Oroszország és a Rzeczpospolita vezető diplomatája Európa színe előtt, vagyis tanúk előtt, nyíltan megmérkőzhetett egymással. Itt a győztes és a legyőzött, a győzelmet Európa előtt még nem tudatosító Oroszország, és a vereséget 1686-ban csak Oroszország előtt és nem Európa előtt elismerő Rzeczpospolita képviselőinek az összetűzése zajlott. A két kelet-európai hatalom között tulajdonképpen a livón háború óta (1558–1583) folyamatos volt az ellenségeskedés, különösen éles formákat öltött 1605–1618 és 1654–1686 között. Az európaiak számára érthetetlen „elsőbbségi vita” nem kevesebbet jelent, mint a Rzeczpospolita háttérbe szorítását, Oroszország európai térnyerését a lengyelek rovására. Ezt a térnyerést szerette volna legitimáltatni Bécsben Voznyicin Kaunitz alkancellárral. Az orosz nagykövet azt kérte az alkancelláron keresztül Lipót császártól, hogy a cár titulusát egészítse ki a császári kancellária a „Majestas”, „az Isten kegyelméből”, „Hatalmas Uralkodó” címekkel és betol-

63 Ny. Usztrjalov: i. m. Prilozsenyija VII. 489–491.

64 Dogovori Rossziji sz Vosztokom polityicseszkije i torgovije. Szobral i izdal: T. Juzefovics. Szankt-Peterburg, 1869. 1–11.

dással. A császár azonban csak az „az Isten kegyelméből” betoldásba egyezett bele, mondván, hogy a kért címek csak a keresztény világ első uralkodójának, a császárnak járnak.⁶⁵ Az orosz cár és a lengyel király egymáshoz viszonyított elsőbbségéről folyó vita, a cári titulus bővítésére tett kísérlet egyaránt azt bizonyítja, hogy Oroszország az európai politika részesévé vált, helyet követelt magának Európa politikai rendszerében, sőt, továbblépve: a lengyel király előtti helyre formált igényt. A cár a császárral való egyenrangúsításának is kimutathatóak a jelei, akár Péter cár bécsi tartózkodására,⁶⁶ akár a cári meghatalmazott, Voznyicin protokolláris megnyilvánulásaira gondolunk.

Összegzésként hangsúlyozni kívánjuk: Oroszország az 1687-ben indított, a Szent Ligával párhuzamosan vívott törökellenes háborújával, majd az 1697-től érvényes Szent Liga-tagságával megnövelte a nemzetközi presztízsét Európa színe előtt, de Karlócán az akaratát – a törökellenes háború folytatását – nem tudta ráerősokolni a kongresszus résztvevőire. Voznyicin, mint diplomata ügyesen dolgozott a karlócai tárgyalásokon, uralkodója érdekeit körömszakadtáig védte, a szövetségesek és a törökök nyomásának sikeresen ellenállt. Cári utasítás hiányában is eredményesen hazardírozott, időnyerésre játszott. A karlócai fegyverszünet mindössze két évre rendezte Oroszország viszonyát a Portához, ám a fegyverszünetet felváltó konstantinápolyi béke (1700 júliusa) is a voznyicini nyomvonalon haladt. A Porta béke utáni vágyát, vagy éppen katonai potenciáljának megroppanását mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy egyezsége lépett az északi háborúba bonyolódott Oroszországgal. Az Azov elvesztésébe belenyugvó Porta a Krími Kánságon keresztül már nem volt képes Oroszország déli határait állandóan veszélyeztetni. Igaz, hogy a török, tatár fenyegetés enyhült, de nem szűnt meg. E külpolitikai feladat a 18–19. századi orosz–török háborúkra maradt.

SÁNDOR GEBEI

THE EASTERN EUROPEAN CONTEXT OF THE PEACE OF CARLOWITZ

The peace of Carlowitz in 1699 was one of the most important events of the seventeenth century. This peace sealed the fate of the Ottoman Empire as a great power and it was the beginning of its slow decline which led to its position in the nineteenth century as the sick man of Europe. In the same time, this peace was fundamental for the fate of Central Europe.

Until recently, the peace of Carlowitz was rather considered in the context of the Hapsburg Empire and the Ottoman Empire. This peace was very important, however, for Eastern Europe, for Poland and for the emerging Russian state of the czar Peter the Great, too. This essay proves that the Russian role was essential in the victories that lead to the peace of Carlowitz and the negotiations gave occasion for the czar's diplomate to prove the superiority of Russia and its emperor over the Polish king. The author argues that Russia entered the Holy League only in 1697 and not in 1687 as it was thought until now.

The Russian diplomates stressed their rank with the fact too that they signed the documents of the peace of Carlowitz before the Hapsburg–Turkish treaty.

65 Pamjatnyiki i. m. IX. 545–546.

66 L. Bozai Zs.: i. m. 85–86.

